

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: **СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ОСОБИСТОСТІ
ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0531
спеціальності 053– Психологія

Ступак Сергій Миколайович

Керівник: к.психол.н., доцент Малина О.Г.

Рецензент: к.психол.н., доцент Грандт В.В.

Запоріжжя – 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022
р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

_____ Ступак Сергій Миколайович _____

Тема роботи Становлення психологічних меж особистості психологів у процесі фахової підготовки

керівник роботи Малина О.Г., к.психол.н., доцент кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: особливості психологічного простору особистості; якість міжособистісного контакту; сформованість психологічних меж особистості; вплив віку та професіоналізації на психологічний простір, його межі та якість між особистісного контакту; з'ясувати можливості авторських методик, при вивченні психологічних меж особистості психологів.
5. Перелік графічного матеріалу: 4 таблиці, 8 рисунків
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Малина О.Г., доцент		
Розділ 1	Малина О.Г., доцент		
Розділ 2	Малина О.Г., доцент		
Розділ 3	Малина О.Г., доцент		
Висновки	Малина О.Г., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ Ступак С.М.

Керівник роботи _____ Малина О.Г.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 70 стор., 4 таблиці, 8 рисунків, 77 джерел.

Об'єкт: межі особистості.

Предмет: становлення психологічних меж особистості психологів в процесі фахової підготовки.

Мета. Описати зміни психологічних меж особистості психологів в процесі фахової підготовки.

Гіпотеза: рівень сформованості психологічних меж особистості психологів, пов'язаний з рівнем професійної підготовки: процес професіоналізації сприяє гармонізації психологічних меж особистості психологів.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети дослідження нами було обрано такі методи та методики: метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних.

Наукова новизна. Показано вплив віку і професіоналізації на суверенність психологічного простору, сформованість психологічних меж та якість між особистісного контакту психологів.

Практичне значення. Розуміння особливостей розвитку, формування та функціонування психологічних меж особистості дозволить побудувати методи психотерапії, психокорекції, засновані на гармонізації психологічних меж особистості. Розкриття поняття психологічних меж особистості, можливо, дозволить побудувати особистісно-орієнтовані програми підготовки психологів, пояснити особливості таких явищ, як емоційне вигорання, хронічна втома та інших професійних захворювань психологів.

РІВЕНЬ СФОРМОВАНОСТІ, ПСИХОЛОГІЧНІ МЕЖІ, ОСОБИСТІСТЬ, ПСИХОЛОГИ, ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА, ПРОЦЕС ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ, ГАРМОНІЗАЦІЯ.

SUMMARY

Stupak S.M. Formation of Personal Psychological Boundaries of Psychologists while Professional Training

Master's qualification work: 70 pages, 4 tables, 8 figures, 77 sources.

Object: limits of personality.

Subject: establishment of psychological boundaries of the personality of psychologists in the process of professional training.

Goal. To describe the changes in the psychological boundaries of the personality of psychologists in the process of professional training.

Hypothesis: the level of formation of the psychological boundaries of the personality of psychologists is related to the level of professional training: the process of professionalization contributes to the harmonization of the psychological boundaries of the personality of psychologists.

Research methods: to achieve the research goal, we chose the following methods and techniques: the method of theoretical study of the problem, methods of data collection and interpretation.

Scientific novelty. The impact of age and professionalization on the sovereignty of psychological space, the formation of psychological boundaries and the quality of personal contact between psychologists is shown.

Practical meaning. Understanding the peculiarities of the development, formation and functioning of the psychological boundaries of the personality will allow to build methods of psychotherapy, psychocorrection, based on the harmonization of the psychological boundaries of the personality. Revealing the concept of psychological boundaries of the individual may allow to build personality-oriented training programs for psychologists, to explain the peculiarities of such phenomena as emotional burnout, chronic fatigue and other professional diseases of psychologists.

LEVEL OF FORMATION, PSYCHOLOGICAL BOUNDARIES, PERSONALITY, PSYCHOLOGISTS, VOCATIONAL TRAINING, PROFESSIONALIZATION PROCESS, HARMONIZATION

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕЖІ ОСОБИСТОСТІ.....	9
1.1. Поняття „психологічні межі особистості” в класичних та сучасних теоріях психології	9
1.2. Формування психологічних меж особистості.....	14
1.3. Характеристика особистості з відповідно сформованими психологічними межами.....	17
РОЗДІЛ II. ОПИС МЕТОДИК ТА ВИБІРКИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ.....	28
3.1. Зв’язок віку і професіоналізації з особливостями психологічних меж особистості психологів.....	28
3.2. Особливості психологічних меж особистості, якості контакту, та суверенності психологічного простору в різновікових професійних групах.....	40
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ВСТУП

Поняття психологічних меж особистості широко використовується в практичній психології, але науково не обґрунтовано. Воно може бути гармонійно введено в теорію Е.Еріксона про „ідентичність особистості”, може бути елементом, що додатково обґрунтовує поняття про „зони найближчого розвитку” С.Виготського. З.Фрейд описував внутрішні межі особистості, які відділяють „Ід”, „Его” та „Супер-Его”. Проте в науковій літературі психологічні межі особистості не визначаються як окремий конструкт. Серед праць сучасних психологів-науковців, що торкаються даного питання, можна відмітити роботи Ткаченко А.Ю.. Вона справедливо стверджує, що психологічні межі особистості починають формуватися в дитинстві і зосереджує увагу саме на цьому. Актуальність цієї теми визначається необхідністю поглибленого вивчення, розуміння специфіки формування, розвитку та функціонування психологічних меж особистості.

Об’єкт: межі особистості.

Предмет: становлення психологічних меж особистості психологів в процесі фахової підготовки.

Мета. Описати зміни психологічних меж особистості психологів в процесі фахової підготовки.

Гіпотеза: рівень сформованості психологічних меж особистості психологів, пов’язаний з рівнем професійної підготовки: процес професіоналізації сприяє гармонізації психологічних меж особистості психологів.

Завдання. На основі порівняння груп студентів-психологів другого і п’ятого курсів та практичних психологів охарактеризувати:

- особливості психологічного простору особистості;
- якість міжособистісного контакту;

- сформованість психологічних меж особистості;
- вплив віку та професіоналізації на психологічний простір, його межі та якість між особистісного контакту;
- з'ясувати можливості авторських методик, при вивченні психологічних меж особистості психологів.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети дослідження нами було обрано такі методи та методики: метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних.

Методики: проєктивна методика „Прояви психологічних меж особистості в контакті”, опитувальник С.К.Нартової-Бочавер „Суверенність психологічного простору”, методика „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; кількісним та якісним аналізом отриманих результатів; статистичною оцінкою експериментальних даних.

Наукова новизна. Показано вплив віку і професіоналізації на суверенність психологічного простору, сформованість психологічних меж та якість між особистісного контакту психологів. Авторами даної роботи розроблені методики, вивчення особливостей психологічних меж особистості: „Діагностика рівня сформованості психологічних меж особистості”, та проєктивна методика „Прояви психологічних меж особистості в контакті”.

Сучасна наукова література містить обмаль даних з питань формування, розвитку і функціонування, а також значення психологічних меж особистості. Відсутній психодіагностичний інструментарій для дослідження психологічних меж особистості.

Практичне значення. Розуміння особливостей розвитку, формування та функціонування психологічних меж особистості дозволить побудувати

методи психотерапії, психокорекції, засновані на гармонізації психологічних меж особистості. Розкриття поняття психологічних меж особистості, можливо, дозволить побудувати особистісно-орієнтовані програми підготовки психологів, пояснити особливості таких явищ, як емоційне вигорання, хронічна втома та інших професійних захворювань психологів.

РОЗДІЛ І

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕЖІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Уявлення про психологічні межі особистості класиків психотерапії та сучасних вчених

Поняття „психологічні межі особистості” поширене в практичній психології, але науково не підтверджено. Воно розглядається багатьма класиками психотерапії і сучасними вченими, але не виділяється як окремий конструкт.

Розглянемо деякі теорії особистості, які дадуть нам змогу представити уявлення про психологічні межі особистості відомих класиків психотерапії.

В.Джемс – видатний американський психолог, який один із перших почав розробляти проблему особистості у межах власної концепції свідомості, центральним поняттям якої є ”потік свідомості,, [17]. На його погляд у самосвідомості особистості можна виділити два аспекти – «емпіричне-Я» і «чистеЯя», або відповідно об’єкт і суб’єкт, тобто те, що пізнається і те, що пізнає. В.Джемс розподіляє складові елементи особистості на три класи:

- фізична особистість – містить у собі тілесну організацію, одяг, батька й матір, жінку і дітей;
- соціальну особистість – визначається належністю людини до людського роду і визнання цього іншими людьми;
- духовна особистість – об’єднання станів свідомості конкретних духовних здібностей і якостей людини.

В. Джемс вводить поняття ієрархії особистості у якій фізична особистість перебуває внизу, духовна – вгорі, а різні види матеріальних та соціальних особистостей – у проміжку між ними. При цьому соціальна особистість стоїть вище матеріальної [17]. Можна говорити про те, що

В.Джемс виділяв соціальну, духовну, фізичну межі особистості, або складові особистісного простору людини.

Одна з найвидатніших теорій особистості була створена відомим австрійським психоаналітиком З.Фрейдом. Відповідно до його поглядів структуру особистості утворюють три основні компоненти: „Воно”, „Я”, „Над-Я”. У сфері „Воно”, домінують витіснені несвідомі інстинкти, вона підкоряється принципу задоволення. „Я” підкоряється, з одного боку несвідомим інстинктам, а з іншого – нормам і вимогам дійсності. „Над-Я” – це сукупність моральних норм суспільства, які виконують роль цензора. Межами особистості тут є саме межі між „Воно”, „Я”, „Над-Я” [73].

К.Г. Юнг, підкреслював унікальність кожної особистості, неповторність її внутрішнього світу, переживань та прагнень. Він визначає Самість як серцевину особистості, центральний конструкт, навколо якого організовані та об’єднані всі інші. Найважливіша життєва ціль людини – повна реалізація свого потенціалу, „набуття Самості”, що відображається в гармонійній інтеграції багатьох протидіючих внутріособистісних сил та тенденцій. Юнг протиставляє Самість як глибинну сутність людини Персоні, що являє собою засвоєну соціальну роль, пристосовницьку маску індивіда, яку він демонструє для суспільства [73]. Самість може виступати ядром особистості навколо якого сформовано психологічний простір. У свою чергу психологічний простір особистості обмежується межами, які виконують цілий ряд функцій та володіють певними властивостями. Зазначені утворення є спільними та мають загальну для людської психіки будову. Разом з тим, індивідуальні особливості притаманні ядерним структурам внутрішньому психологічному простору та межах особистості, визначають загально людське різноманіття.

Е. Берн – відомий американський психолог і психіатр, виділяв три системи, якими керується людина: „Его”, „Ід” та „Супер-Его”[72]. Він вказував на те, що „Его” діє відповідно з принципом реальності. Задача „Его” – робити точні оцінки внутрішнього напруження людини і напруження

оточуючих її енергетичних систем і відповідно керувати поведінкою людини. „Его” використовується для стримування примітивної енергії у відповідності з принципом реальності. Примітивна енергія – це і є власне „Ід”, яке є реальністю, спроможною спричинити людині неприємності і з якою треба рахуватися. „Ід” і „Его” частіше протистоять одне одному, ніж діють разом. „Ід” прагне до негайного прояву і задоволення, а „Его” часто змушує його чекати. Напруга „Супер-Его” в нормальних випадках спрямована на те, щоб принести щастя іншим і виступає в ролі керівника. Отже, „Его” звичайно перебуває в конфлікті, оскільки вимоги „Ід” і „Супер-Его” несумісні [72]. В цьому випадку ми можемо казати про існування меж між цими трьома інстанціями, які в ідеальному варіанті мають бути гнучкими, щоб не викликати у людини внутрішній конфлікт.

А. Лоуен займався вивченням тілесно-орієнтованої психотерапії [76]. Це синтетичний метод „зцілення душі через роботу з тілом”, із зафіксованими в тілі переживаннями і проблемами людини. Він особливо ефективний для лікування психосоматичних хвороб, неврозів, наслідків психічних травм тощо. В основі цього методу покладено використання контакту терапевта з тілом пацієнта. Невідреаговані емоції та травматичні спогади, за рахунок функціонування фізіологічних механізмів психологічного захисту закарбовуються в тілі [27]. Робота з їх тілесними проявами допомагає, за принципом зворотнього зв'язку, проводити корекцію психологічних проблем пацієнта, допомагаючи йому усвідомити і прийняти витіснені аспекти особистості. Все що відбувається в душі людини, залишає відбиток в його тілі.

Робота з тілом дає унікальну можливість терапевтичного впливу „без контролю свідомості”, що дозволяє знайти причини проблем, отримати доступ до глибинних рівнів без свідомого, які представлені в тілі [26].

Можна сказати, що А. Лоуен визначав дві межі особистості: тілесну і психічну, показав тісний взаємозв'язок між ними і взаємозалежність. Тобто, порушення межі психічного буде впливати на фізичні межі. Очевидно, що у

здорової людини психічні і фізичні межі мають бути гармонійно-сформованими і ефективно співіснувати [76].

На сьогодні поняття психологічних меж особистості найглибше вивчається Стадній О. Ю.. У своїх працях дослідницею визначаються зміст та значення поняття „психологічний простір особистості”, яке за своїм значенням дуже близьке проте, не тотожне поняттю „межі особистості”.

Виміри психологічного простору – це „ контурні крапки” опису особистості. Близькими за змістом поняттями є ідентичність (тотожність самому собі), емпіричне Я (що включає в себе складові частини), Я – концепція (що являє собою рефлексію буття), Самість (неусвідомлювана основа життя особистості) [58].

Отже, психологічний простір особистості – це суб’єктивно значимий фрагмент буття, тобто істотний, виділений із усього багатства проявів світу й такий, що визначає актуальну діяльність і стратегію життя людини. Психологічний простір містить у собі комплекс фізичних, соціальних і чисто психологічних явищ, з якими людина себе ототожнює (територія, предмети, прихильності, установки) [62]. Значимими ці явища стають завдяки володінню особистісним змістом для суб’єкта і тому межі психологічного простору охороняються фізичними й психологічними засобами.

Психологічний простір – є стійкою характеристикою особистості. В просторі можна виділити його об’єм, кількість вимірів збереженість (стійкість – рухливість). Він розвивається в онтогенезі й взаємодіє з іншими якостями особистості [66]. Але найбільш важливим є міцність його меж, які дають людині переживання суверенності власного „Я”, почуття впевненості, безпеки, довіри до світу. Важливішою характеристикою психологічного простору являється збереженість його меж.

Психологічні межі особистості – це утворення, що виникає в результаті взаємодії, або встановлення паритетних відносин між прагненням зберегти спонтанність та автентичність та необхідністю соцадаптації [69]. Прослідковуються дві задачі особистісних меж. Збереження Самості у

незмінному вигляді як запоруки збереження гармонійної особистості та досягнення стану особистого щастя. З іншого боку задачею психологічних меж є встановлення контактів з оточуючим світом [32].

Межі простору диктують ставлення до малого й великого соціуму – родини і друзів, соціальної групи, етносу, людства і сприйняття соціуму як „свого” або „чужого”, визначає можливості для прояву конструктивних, життєтворчих тенденцій, що проводять людину через прозорі для неї соціальні межі. У протилежному випадку ці межі можуть блокуватися, обмежуючи поле само актуалізації особистості, за допомогою виникнення ксенофобії різного масштабу – від життєвої агресивності до нетерпимості в масштабах соціально-етнічних груп. Міра переживання „свого” і „чужого” визначає здатність особистості до діалогу й спільної творчості в будь-яких сферах життєдіяльності [35].

Звуження особистісного простору можливе у випадку збільшення „щільності” та відповідно непроникності та ригідності його психологічних меж, що може забезпечити найкраще збереження ядра особистості.

Григор’єва О. В. умовно виділені шість вимірів психологічного простору особистості, які відображають фізичні (територіальні й темпоральні), соціальні і духовні аспекти людського буття: це фізичне тіло, територія, особисті речі, звички, друзі та смаки [52]. Відповідно до цього можна виділити межі психологічного простору, межі фізичного простору, межі соціального простору.

Згідно з уявленнями Стадній О. Ю., механізм становлення меж тілесності і місце їх локалізації пов’язано з вимірюванням автономності, передбачуваності об’єкта, його незалежності й керованості [58].

Межі тілесності – це територія, де баланс суб’єктивних й об’єктивних впливів досягає висот, при яких вона не може розглядатися як „моя”, але ще не може бути віднесена до „мені – неналежному”. Феномен стає „моїм”, коли він власне зникає як феномен, тобто стає засвоєним, „прозорим”, керованим й контрольованим з боку суб’єкта. Межі тілесності розглядалися як площина,

лінія, яка розділяє об'єкт і суб'єкт. Однак не можна забувати, що існування психологічних меж передбачає виділення двох активних взаємодіючих систем, людини і зовнішнього світу [15]. Межі не можуть бути односторонніми. Це не одновимірна, „площинна” структура: вона має дві боки, один – обернений до зовнішнього світу, інший – до внутрішнього. Тобто перша – зовнішня межа, а друга – внутрішня.

Зовнішня межа – це об'єктивне місце взаємодії зовнішнього світу й людини, тобто поверхня тіла. Внутрішня межа – це суб'єктивне відчуття людиною того, „де вона закінчується”. Зовнішня межа – це бар'єр, вона не дає зовнішньому світу проникнути в середину, охопити внутрішній світ. Внутрішня межа зберігає цілісність – це контейнер, який не дозволяє внутрішньому вилитись на зовні [2].

Таким чином, як внутрішня, так і зовнішня межі являють собою психофізичні утворення, які проявляються, з одного боку, на ментальному рівні у вигляді образів, фантазій, а з іншої, - об'єктивовані на тілесному та фізичному рівні.

1.2. Формування психологічних меж особистості

Психологічні межі людини починають формуватись ще з раннього дитинства. Дитина в немовлячому віці не сприймає себе окремо від матері, вона не розмежовує внутрішній світ і зовнішній, „Я” і „не-Я”. Мати сприймається як частина свого тіла, яке немає чітких меж; дитина не в змозі сприймати свої функції інакше. Мати і дитина утворюють психосоматичну єдність в якій дитина під захистом материнського піклування, за допомогою тісного емоційного і тілесного контакту з нею, має можливість поступово приймати свої потреби і соматичні функції, щоб таким чином набути відчуття і усвідомлення свого тіла і свого особистісного „Я” [9].

Артюхіна Н.В. описав цю ситуацію раннього симбіозу, як „світ первісної печери”. Він вказував на те, що дитина на ранній фазі розвитку сприймає себе і матір як „первісну печеру” в якій увесь чуттєвий досвід формує одночасно внутрішнє і зовнішнє сприйняття. „Світ первісної печери” створює поле чуттєвого досвіду, при дослідженні якого, дитина розвиває первинні функції свого „Я” [1].

Дорожкін В. виділив аспект ідентичності раннього розвитку у відносинах матері і дитини. Він притримувався думки, що мати в ситуації раннього симбіозу має функцію дзеркального відображення потреб, фантазій і дій дитини, преш за все на рівні не зоровому, а дотиковому і нюховому сприйнятті. Ліхтенштейн називає цей образ дитини, який він зустрічає в реакціях матері до функціонального відділення „Я” від „не-Я”, – „первинною ідентичністю” дитини. Вона визначає специфічний спосіб дитини бути „дитиною” цієї конкретної матері. „Первинна ідентичність” являється чимось більшим ніж само сприйняття почуття „Я”, вона утворює „рамки стосунків” в яких відчуття „Я” може виникнути у формі „внутрішнього сприйняття” [19].

„Первинна ідентичність” – є зразком меж тілесного „Я” яка поступово формується дитиною в тісному тілесному контакті з матір’ю [40]. Тілесне „Я”, яке розвивається в симбіозі матері й дитини, також має аспект ідентичності. Тому порушення раннього розвитку соматичного „Я”, які викликані неправильним та недостатньо ефективним тілесним контактом між матір’ю й дитиною, є не тільки порушенням функціональної структури, але й завжди порушенням ідентичності. Тому неможливість матері сприймати потреби дитини, помилкове і нестабільне реагування на ранні прояви її поведінки ведуть до тяжких порушень розвитку особистісного „Я” [40].

Розвиток основних соматичних функцій і типів реагування пов’язаних із життєво важливою емоційно-тілесною взаємодією матері і дитини в ранньому симбіозі, в ході якого дитина інтеріорізує установки і поведінку матері по відношенню до неї, тим самим розвиває соматичне „Я”, яке дозволяє за допомогою найбільш ранньої межі „Я”, тобто соматичної,

здійснити перше розділення зовнішнього і внутрішнього світу. Тілесна близькість матері носить для дитини функцію постійної зовнішньої соматичної границі „Я” у формі „зовнішнього Я” [19].

Межі „Я” дитини будуть тим більш сильнішими та гнучкими, чим більше у матері досвіду сприйняття потреб дитини, чим ліпше вона може розуміти значення її невербальної соматичної мови і реагувати на неї. Це справедливо не тільки для періоду постнатального розвитку.

Стуліка О., Шарлай Н.в широкому дослідженні виявили достовірні кореляції між станом, формами реакції немовля і установками матері у період вагітності. Він показав, що немовлята матері яких під час вагітності відчували відкриту ворожість до дитини, чітко демонстрували підвищену готовність реагувати в нормальних постнатальних стресових ситуаціях психосоматичною дезінтеграцією [59].

Формування меж „Я”, як процесу відмежування „Я” в симбіозі, являється вирішальною фазою в розвитку „Я” та ідентичності. Це виникнення меж „Я” яке сприяє розпізнанню „Я” і „не-Я”. Тут особливу роль відіграють конструктивна агресія та креативність – центральні функції „Я”. Формування меж свого „Я” залежить також від постійної підтримки оточення, своєї так званої, первинної групи, а особливо матері. Порушення на ранніх стадіях симбіотичного зв’язку ведуть до порушення розпізнання „Я” і „не-Я”, оскільки порушується формування межі „Я”. Структурний дефіцит меж „Я” являється наслідком відсутності й недостатнього нестабільного ставлення зі сторони матері та первинної групи.

Слабким межам „Я” дитини загрожує знищення через наплив внутрішніх і зовнішніх імпульсів, які є чужими для її „Я” і які ведуть до дезінтеграції почуття „Я” [46]. У ході незрілого захисту від цієї загрози замість відмежування за допомогою функції ідентичності, настає відщеплення усієї зачепленої зони життєвого досвіду, накопиченого „Я” та заперечення відповідної зони реальності. Виникають так звані «білі плями» на „Я”, зони в яких „Я” дитини позбавлено досвіду сприйняття зовнішнього й

внутрішнього світу, оскільки відповідні ситуації залишаються зв'язаними із первинною екзистенціальною тривогою. Ці «білі плями» будуть пізніше заперечуватися і відщеплюватися як чужі для „Я”. У такий спосіб створюється діра в „Я”, структурний дефект у формуванні меж „Я”. А формування меж „Я”, являється вирішальним моментом розвитку „Я” й ідентичності.

1.3. Характеристика особистості з відповідно сформованими психологічними межами

Оптимальний ступінь сформованості психологічних меж особистості можна назвати гармонійним.

У.Джемс розділив „Я” на три класи: фізична особистість, соціальна особистість та духовна особистість [17]. Щоб розкрити поняття „гармонійно – сформовані межі” потрібно розглянути всі три варіанти.

Гармонійно – сформовані межі являють собою гнучкі, пластичні межі, які дозволяють людині ефективно функціонувати на фізичному, соціальному та духовному рівнях [11].

Психологічні межі соціального простору визначають ставлення до малого і великого соціуму – сім'я, друзі, соціальна група, етнос, людство. Людина із гармонійно – сформованими межами раціонально взаємодіє із оточуючими; сприймає соціум, як незагрозливий; дозволяє проявлятися конструктивним, життєтворчим тенденціям; формується „широка ідентичність”, відчувається ефективний зв'язок із широким колом людей. При цьому людина не зливається із соціумом, не губить себе в ньому; чітко розмежовує і усвідомлює межі себе і оточення [52].

Психологічні межі фізичного простору включають територіальний та темпоральний аспекти.

Людина із гармонійно – сформованими межами буде чітко усвідомлювати межі свого тіла і вимагати поваги до них від оточуючих, тим самим не дозволяючи втручатись у свої особистісні межі [58]. Таке ставлення стосується не всіх. Тобто, людина повинна мати таких людей яких би вона допускала у свої межі (кохана людина, сім'я). Тим самим проявляється гнучкість меж. Так само і з фізичним простором – територією. Людина повинна знати межі своєї території, а також території іншої людини, при цьому люди керуються територіальним інстинктом: друг – це людина, яка живе на тій самій території, від якого не треба захищатись, і до якого можна повернутись спиною [32].

Духовний рівень – це світогляд, принципи, смаки, установки, переваги, життєва позиція, переконання [11].

Людина із гармонійно – сформованими межами повинна визначитися із кожною з вище зазначених складових духовного рівня; має дотримуватись своєї життєвої позиції, відстоювати свою точку зору. Але при цьому вона не повинна ображати, критикувати чи повністю відкидати життєву позицію, переконання і смаки інших людей.

Гармонійно-сформовані межі дозволяють особистості функціонувати відповідно поставленим перед собою цілям та власним бажанням. Такого виду структура особистості передбачає високу диференціацію внутрішнього психологічного простору людини (чітка Я – концепція), реальне сприйняття соціуму, розуміння необхідності дотримування рівноваги у світі: „віддаючи – я маю отримати”, „отримавши – я маю віддати”. Людина з таким рівнем структурування психіки, легко усвідомлює правила співпраці та співіснування у новій ситуації і без довгих вагань робить вибір: або „не виходити на поле такої гри”, або „ досягти успіху граючи за правилами”. Адекватно працюючі захисні механізми дозволяють функціонувати в умовах відсутності необґрунтованого страху та зайвих побоювань, що дозволяє особистості використовувати свій творчий потенціал, реалізовувати автентичність та досягати рівня само актуалізації.

Основними характеристиками емоційної сфери особистості із гармонійно-сформованими межами психологічного простору, буде довільність та усвідомленість. Диференціація емоцій та почуттів здійснюється на високому рівні, почуттєва сторона не відкидається, а сприймається як природна частина людини, увага до якої дає великі переваги на шляху до особистісного благополуччя. Поведінкова сфера особистості з гармонійно-сформованими межами характеризується впевненістю, адекватністю та доцільністю.

Якщо розглядати людей із несформованими, або розмитими межами у стосунках з іншими людьми, то їх можна характеризувати так:

1. Тих, які не в змозі приймати щоденні рішення без допомоги зі сторони. Такі особистості не приймають рішень, фактично дозволяючи приймати ці рішення за себе. Нав'язаний цій людині план життя і чужі системи цінностей роблять людину нещасною, тому що чужий вибір зазвичай не відповідає внутрішній особистісній установці, яка може існувати навіть в нерозвиненому стані [27]. Наприклад: вибір спеціальності, у відповідності з бажанням рідних, при якому людина змушує себе думати, що вона вчинила правильно, але відчуття дискомфорту при цьому не зникне. Більшість подавлених негативних емоцій прориваються у вигляді злості й агресивності, залишаючи після себе почуття провини і сорому [29].

2. Тих які мають „погоджувальну” позицію, яка проявляється у згоді з оточуючими, без будь-якого супротиву і аналізу ситуації. Ця позиція, по-перше, пов'язана з невмінням відстоювати свої інтереси та захищати власну точку зору, а по-друге, зі страхом наслідків, які приводять до розриву значущих стосунків [41].

3. Тих, які не в змозі скласти та перетворити в реальність плани та ініціативи. Вже саме складання плану викликає ускладнення та вагання. Думка про погану оцінку співпадає з думкою, що цього робити не слід. Така людина може почати якусь активність, але необхідність постійно радитись із оточуючими призводить до того, що поради які дають люди, що не бажають

заглиблюватись у суть проблеми, приводять до зупинки власних дій [15]. Таким чином, людина не реалізовує себе.

Люди із несформованими, або розмитими межами не знають де закінчується їх особистість і де починається особистість і іншої людини. Не маючи можливості по-справжньому переживати свої емоції, вони опиняються під дуже сильним впливом тих емоцій, які виникають у інших людей. Це стосується таких емоцій, як депресія, злість, роздратування, щастя, які перейняті від інших, тих які знаходяться у безпосередньому оточенні [12].

Дифузні межі унеможливають здорове функціонування разом із іншою людиною, тому-що така взаємодія одразу призводить до сплутаності, змішання. Такі люди намагаються персоналізувати все, що відбувається навкруги, вбачаючи в цьому явищі те, що має до них пряме відношення. Звідси і виходить перебирання на себе відповідальності за все, що відбувається [9]. Наприклад, почуття провини за поганий настрій у іншого члена сім'ї.

Для людей із несформованими, дифузними, або прозорими межами характерне прагнення до складання враження. У зв'язку із відсутністю ефективної внутрішньої референтності, для них необхідно, щоб інші сприймали їх так, якби вони самі цього хотіли. Життя таких людей структурується навколо думки пов'язаної з тим, що інші думають про них. Головною метою є спроба вгадати бажання оточуючих і вдовольнити його. Якщо їм вдасться стати такими, якими їх бажать бачити оточуючі, вони будуть почувати себе в безпеці. Тобто межі між такою людиною та іншою людиною розчинені [45].

Не сформованість, або дифузність меж проявляється і відносно речей, фізичного тіла, часу і т.д. [32].

Не можна стверджувати, що дифузні межі забезпечують людині відсутність тривоги з приводу порушення її психологічних меж. Наслідком втручання в її психологічний простір, може бути глибоке відчуття тривоги та небезпеки, проте завдяки не сформованості меж простору, негативні відчуття

не пов'язуються людиною з конкретним фактом втручання. Така тривожна реакція може бути зсунена в часі і часто може суб'єктивно пояснюватися неадекватними причинами.

Іншим проявам дифузних меж, які стали результатом еволюційно пізнішої депривації психологічного простору особистості, може виявитись відсутність реакції на „вторгнення” при одночасному розумінні людиною факту порушення її психологічних меж. У даному випадку, ймовірно, варто говорити про не розвинені захисні механізми, блокування природної агресивності, неадекватну Я – концепцію на основі низької самооцінки. У людини з дифузними психологічними межами, емоційна сфера характеризується нестійкістю, не усвідомленістю [28]. В такому випадку, емоційним станом приписується неадекватні причини, що призводять до необґрунтованих вчинків або емоційного виснаження. Відчуття злиття із фоном призводить до формування базового відчуття неспроможності впливати на своє життя, подібне, ймовірно, до відчуття людини не впевненої в своїх вміннях плавати у водах швидкої, хоча й не досить глибокої річки.

Спроби покращити ситуацію часто супроводжуються пошуком „опори”, у ролі якої можуть виступати інші люди, певна діяльність (робота, посада, високий соціальний статус), матеріальний статки, сім'я, релігія та інші вірування і переконання. У ролі опори може виступати прагнення людини побудувати таку модель світу, яка б була найбільш прийнятна. Для цього можна використати різноманітні засоби, які б дозволяли сприймати реальність вибірково, бо взагалі її не бачити (алкоголь, наркотики тощо). Знаходження „опори”, яка найефективніше „захищає” від невпевненості та робить людину захищеною, викликає розвиток психологічної, а пізніше й фізичної залежності [42].

Відповідно до вищезазначеного, поведінкова сфера особистості із дифузними межами психологічного простору, характеризується в тій чи іншій мірі неадекватністю, невпевненістю, імпульсивністю, непослідовністю та залежністю.

Психологічні межі відділяють індивідуальне життя особистості від суспільного, забезпечуючи безпеку нормальної життєдіяльності будь-якої живої істоти.

Реальна чи уявна зміна меж індивідуальної території являється сигналом для специфічної поведінки: або захисту шляхом агресивно-захисної поведінки, або втечі до місця більш безпечного [47].

Оскільки людина у своїй самотності потребує матеріальних умов існування, так саме як і духовних, то і переживання „своє - чуже” починає стосуватись соціальних, філософських, естетичних сторін настільки, що навіть чиста ідея може стати предметом відторгнення, або захисту. Тобто, простір і межі людини розширюються. Завдяки свідомості людина змогла виділити себе із оточення, як фігуру на його фоні [39].

Людина, яка має жорсткі межі не може гармонійно функціонувати в соціумі. Така людина сприймає оточуючий світ як чужий, діяльність такої людини набуває агресивного забарвлення, обмежується поле самоактуалізації особистості [22]. Людина із жорсткими межами може обмежити до мінімуму соціальні контакти, може спостерігатись спад вибірковості спілкування, збільшення дистанції по відношенню до інших людей і не спроможність її гнучко змінювати в залежності від емоційної близькості людини. Такі люди намагаються відгородитись від людей не лише духовно, а і фізично [9].

Людина із жорсткими межами має їх на всіх трьох рівнях: духовному, фізичному та соціальному. Це заважає ефективній взаємодії в соціумі, а також спричиняє внутрішньо особистісні конфлікти.

Жорсткі межі формують ригідні структуру особистості. Страх змін та негативного наслідку контакту, може приводити до побудови міцних, не гнучких захистів, через неадекватну стабілізацію внутрішнього світу та жорстким обмеженням взаємодії із соціумом.

Ригідність внутрішньої структури особистості знижує імовірність розуміння повноцінної реальності, викликає супротив, неприйняття та відторгнення. Намагання залишатися внутрішньо-стабільним, призводить до

побудови „меж – кам’яних мурів” із зовнішнім світом. Емоційна сфера такої особистості може бути сильно обмежена у спектрі почуттів та емоційних станів. Деякі почуття не приймаються і відкидаються як загрозливі та недоцільні. Слід відмітити, що таке ставлення може розповсюджуватись і на зовнішній світ, тобто відкидатися та не сприйматися, торкатися почуттів інших людей, персонажів художніх творів, кіно тощо.

З метою зниження ризику провокації, особа з ригідними психологічними межами, уникає емоційних контактів, подій, видовищ тощо. Духовна сфера також характеризується сталістю. Визначені цінності, переконання та мотиви – не змінюються. Подія, що здатна змінити такі погляди та світобачення повинна мати силу, що призведе або до зміни, або до смерті за великим рахунком.

Поведінкова сфера особистості із жорсткими межами психологічного простору зазвичай одноманітно, незмінна та передбачувана. Несподівані зміни ситуації, можуть викликати агресивну реакцію або відмову від діяльності з метою повернути плин подій в усталене русло або дочекатись стабілізації. Будь-які зміни сприймаються дуже болісно й переживаються важко і довго.

РОЗДІЛ II

ОПИСАННЯ МЕТОДИК ТА ВИБІРКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У нашому дослідженні психологічних меж особистості використано наступні методики: „Суверенність психологічного простору”, авторський опитувальник „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, авторська проєктивна методика „Прояви психологічних меж особистості в контакті”.

Методика „Суверенність психологічного простору” є стандартизованою і являється новим методом діагностики особистості [29]. Її можна проводити з респондентами підліткового віку і доросліше. Методика включає в себе 80 тверджень, з яких формуються шість шкал: суверенність фізичного тіла (СФТ), суверенність території (СТ), суверенність звичок (СЗ), суверенність соціальних зв'язків (СС), суверенність речей (СР), суверенність цінностей (СЦ). Кожне твердження, яке подається в переліку методики, може або прийматися, або відкидатися досліджуваним. Кожна відповідь, яка співпала із ключем збільшує показник суверенності на один бал. Варіанта відповіді „Не знаю” – немає. Загальний показник суверенності підраховується шляхом додавання балів. Шкали методики розглядаються, як змістовно незалежні (кожен пункт входить в склад тільки однієї шкали), тому загальний показник суверенності дорівнює сумі показників по всіх шести шкалах. Зміст кожної зі шкал не може бути використаний для вивчення суверенності простору особистості за іншою шкалою, тобто твердження про суверенність структури цінностей не пов'язані із суверенністю тілесного носія психологічних якостей. У ролі прикладу розглянемо таке твердження: „Мене дратувало, коли в дитинстві мені випадало носити речі старшої сестри чи брата”. Дитині пропонують одягти не свої речі, тим самим потенційно порушують межі її психологічного простору за вимірюванням „суверенність речей”. Це може наносити удар по

її самооцінці, викликати у дитини відчуття своєї неповноцінності, підкорення старшому за рангом, відчуття, що її недостатньо люблять.

Кожному учаснику опитування пропонується бланк із запитаннями. На початку проведення дослідження респондентам надається інструкція в письмовому або усному вигляді, головне щоб вона була однаковою для всіх.

Інструкція: Вам пропонується оцінити твердження, які описують дитинство людини. Якщо зміст твердження стосується Вас, слід на бланку поставити галочку в комірці, яка відповідає відповіді „Так”. Якщо у Вашому житті подібних ситуацій не зустрічалося, або Вам важко згадати, як було насправді, уявіть собі найбільш вірогідну умову. Ця методика не вимірює інтелектуальні можливості, тому правильних чи неправильних відповідей не існує; кожен варіант зустрічається в реальному житті. Постарайтеся не обдумувати довго, час виконання методики – 20 хвилин.

Після проведення методики, згідно з ключем, підраховуються бали по кожній шкалі і загальний показник суверенності психологічного простору.

Ця методика може бути використана як в комплексі з іншими методами, так і в ролі основного психодіагностичного інструментарію.

Психодіагностичний опитувальник „Прояви психологічних меж особистості в контакті” – є авторським. Респондентам пропонується ряд схем, якими можуть бути представлені стосунки двох людей. Випробувані мають подумати і вказати номер тієї схеми, яка може найкраще представити їхні стосунки з певними особами в різні періоди їхнього життя. Якщо вказаної у таблиці особи у житті учасника дослідження не було або немає, вони мають залишати у комірці для відповіді порожнє місце. У вільний рядок кожної таблиці можна ввести значущу у житті особу, яка не врахована авторами тесту.

Схеми, які пропонуються респондентам, являють собою сім варіантів різновіддалених між собою двох кілець. Кільця символізують осіб, які зазначені в таблицях, а лінії кілець – власне межі. Перша таблиця стосується вікового періоду до 12 років, друга – 12-19 років, третя – сучасний етап

життя, четверта – бажаний варіант досліджуваного (майбутнє). За допомогою методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті” можна охарактеризувати якість контакту за суб’єктивним сприйняттям випробуваного. Модель, що лежить в основі даного проєктивного тесту, передбачає, що низька глибина контакту в дитячому віці свідчить про деривацію з боку найближчих осіб. Підлітковий вік має визначатись нижчою ступінню об’єднання психологічних просторів з найближчими родичами і вищою ступінню із друзями. Сучасний стан дорослого життя передбачає між особистісну взаємодію за типом „якісний контакт”, а не „об’єднання”. Бажаний стиль контакту відбиває внутрішній конфлікт між наявною якістю контакту та бажаною. Припускається, що рання деривація та піздня сепарація покажуть високий ступінь внутрішнього конфлікту за якістю контакту.

Високі показники за шкалою актуального та бажаного можуть свідчити про схильність до утворення психологічної залежності.

Авторами даної роботи розроблена методика „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, яка містить 87 запитань, які об’єднані в чотири блоки: межі фізичного, межі психологічного, межі соціального, межі духовного. Кожен блок включає в себе питання стосовно минулого, актуального (теперішнього), бажаного (майбутнього). За методикою „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, блок меж фізичного простору формують такі шкали: тіло, речі, простір, час; блок „меж психологічного простору” формують межі думок, простору, психологічного часу, самосприйняття; блок меж соціального простору – втручання, об’єднання, захист, смаки; блок меж духовного простору містить питання стосовно меж культури, цінностей, самостійності (відповідальності) і меж цілей. Кожній з цих шкал відповідають групи питань. Сума балів за шкалами певного блоку дає нам загальний бал по тим чи іншим межам. Сума балів за всіма блоками дає нам (ПГО) – загальний показник сформованості психологічних меж особистості.

Кожному респонденту пропонується бланк з 87 запитаннями. Попередньо експериментатор зачитує інструкцію: уважно прочитайте питання і пригадайте або уявіть собі описану ситуацію. Виберіть і вкажіть у бланку відповідь, яка найповніше відображає вашу звичайну реакцію на таку ситуацію. Цей тест не вимірює інтелектуальні здібності, тому правильних і неправильних відповідей не існує, кожен варіант зустрічається у реальному житті. Намагайтеся не розмірковувати довго, час заповнення тесту – 20 хвилин.

Статистичну обробку результатів дослідження здійснювали за допомогою непараметричних критеріїв кореляції Спірмена, порівняння Мана – Уїтні, однофакторного дисперсійного аналізу Крескаля – Уолеса.

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Зв'язок віку і професіоналізації з особливостями психологічних меж особистості психологів

У ході дослідження змін психологічних меж особистості в процесі професіоналізації психологів, в авторів даної роботи виникло питання щодо впливу віку на ці зміни. Тобто, чи дійсно на формування психологічних меж особистості психологів впливає специфіка професійної діяльності, чи це обумовлюється тільки віковими змінами. Доцільним буде порівняти кореляційні зв'язки між шкалами авторської методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості” і віком, за дослідженням контрольної групи, кореляційні зв'язки між даними шкалами і віком за авторським дослідженням.

У дослідженні взяли участь 60 респондентів: 20 з них – студенти-психологи другого курсу, 20 – студенти-психологи п'ятого курсу, 20 – працюючі психологи. Різниця у рівнях фахової підготовки професійних груп – три роки стажу. Дослідження проводилось на базі факультету соціальної педагогіки та психології факультету СПП, онлайн через Google-form, у продовж 2021-2022 рр.

Порівняння коефіцієнтів кореляції представлені в таблиці 3.1.

Зв'язок між віком та межами фізичного простору (відповідно і з всіма шкалами, які формують цей блок), за авторським дослідженням достовірний вищий ніж у контрольної групи дослідної групи. Показники рівня сформованості меж фізичного простору психологів за авторським дослідженням, вказують на те, що з віком вони стають жорсткішими. Це може бути пов'язано із поступовим завищенням вимог людини до міжособистісних стосунків, а отже і до свого тіла, речей і простору. Також це

може пояснюватись формуванням з віком більш чітких меж взаємодії з оточенням. За шкалою психологічних меж фізичного часу отримано помірний прямий кореляційний зв'язок з віком. Можливо, це пов'язано із набуванням людиною нових соціальних ролей на кожному наступному етапі життя.

За авторським дослідженням, отримані помірні оберненні кореляційні зв'язки респондентів із показниками психологічних меж думок ($r = -0,40$), самосприйняття ($r = -0,49$), а за показником психологічних меж почуттів – сильний обернений зв'язок ($r = -0,69$). Відповідно до цього виявлено сильний обернений зв'язок віку з показником меж психологічного простору ($r = -0,69$), тобто з віком ці межі проходять процес диференціації. За даними, достовірного кореляційного зв'язку між зазначеними шкалами і віком не виявлено.

Зв'язок віку з показниками об'єднання меж, захисту меж, а отже і з межами соціально простору, за авторським дослідженням достовірно вищий ніж за дослідженням контрольної групи. За показниками, які представляють межі соціального простору, авторами даної роботи, виявлено сильний обернений зв'язок із віком. Це очевидно, бо з віком людина починає ставати розбірливою у стосунках з оточуючими, стає більш обережною, вимогливою, чітко визначеною щодо психологічної дистанції з оточуючими.

Таблиця 3.1.

Показники кореляційних зв'язків між шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості” і віком, за дослідженням контрольної групи і авторським дослідженням

Шкали методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”.	Коефіцієнти кореляції показників рівня сформованості психологічних меж особистості з віком, за дослідженням контрольної групи	Коефіцієнти кореляції показників рівня сформованості психологічних меж особистості з віком за авторським дослідженням.
Психологічні межі тіла	-0,11	-0,43* [∇]
Психологічні межі простору	-0,37*	-0,54* [∇]

Продовження таблиці 3.1

Психологічні межі світу речей	-0,01	-0,57* [∨]
Межі фізичного часу	0,2	0,56* [∨]
Межі фізичного простору	-0,32*	-0,57* [∨]
Психологічні межі думок	0,00	-0,40* [∨]
Психологічні межі почуттів	-0,18	-0,69* [∨]
Психологічні межі самосприйняття	-0,03	-0,49* [∨]
Межі психологічного простору	-0,01	-0,69* [∨]
Об'єднання меж	-0,01	-0,76* [∨]
Захист меж	-0,58*	-0,63* [∨]
Межі соціального простору	-0,3*	-0,73* [∨]
Психологічні межі цілей	-0,01	-0,41* [∨]
Психологічні межі самостійності і відповідальності	-0,02	-0,49* [∨]
Психологічні межі цінностей	-0,27*	-0,64* [∨]
Психологічні межі особистості	-0,08	-0,73* [∨]
Психологічні межі дитинства	-0,22	-0,27* [∨]
Психологічні межі духовного простору	-0,32*	-0,64* [∨]
Межі культури	-0,32*	-0,01* [∨]
Бажані межі	-0,64*	-0,02* [∨]
Актуальні межі	-0,39*	-0,82* [∨]

Примітка: * - достовірність коефіцієнтів кореляції $p \leq 0,05$

[∨] - достовірність різниць між коефіцієнтами кореляції $p \leq 0,05$

Показники кореляційних зв'язків між віком та шкалами, які формують межі духовного простору (МДП) в авторському дослідженні, достовірно перевищують ці показники у дослідної контрольної групи. За даними авторського дослідження, помірні обернені зв'язки із віком виявлено за шкалами: психологічні межі цілей ($r = -0,41$), самостійності і відповідальності ($r = -0,49$) і цінностей ($r = -0,64$), які в свою чергу формують психологічні межі духовного простору. Отже, з віком відбувається диференціація психологічних меж духовного простору, що може бути пов'язано з особливостями професійної діяльності психологів. Наявність знань про

особливості особистості, закономірності її розвитку, а можливо і саме розуміння поняття меж, може стимулювати цю диференціацію.

Дані дослідження контрольної групи свідчать про відсутність кореляційного зв'язку між віком і показником психологічних меж в період дитинства. Авторами даної роботи отримано слабкий обернений зв'язок між віком і показником психологічних меж дитинства ($r = -0,27$). Ймовірно, що з віком у людини змінюється оцінка дитячих років, що може бути пов'язано із віковою диференціацією психологічних меж особистості. Людина починає оцінювати свої психологічні межі в дитинстві, відповідно до вже сформованих актуальних меж.

За авторським дослідженням отримано сильний обернений кореляційний зв'язок віку із загальним показником рівня сформованості психологічних меж особистості психологів ($r = -0,73$), в свою чергу за дослідженням контрольної групи між віком і загальним показником кореляційного зв'язку не виявлено.

Отже, за даними авторського дослідження і за дослідженням контрольної групи., вікові зміни особистості супроводжуються диференціацією психологічних меж. Кореляційні зв'язки між віком і показниками рівня сформованості психологічних меж особистості, за даними авторського дослідження достовірно вищі ніж відповідні кореляційні зв'язки за дослідженням контрольної групи., отже цей зв'язок забезпечується іншим додатковим фактором, яким справедливо може бути професіоналізація психологів.

У таблиці 3.2, представлені кореляційні зв'язки між шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”.

Виявлено сильний прямий кореляційний зв'язок між показниками рівня сформованості меж психологічного простору (МПП) і межами почуттів, самосприйняття і думок. Тобто, якщо МПП будуть змінюватися (ставати дифузними або диференційованими), так само змінюватимуться межі думок, почуттів і самосприйняття, або навпаки при зміні останніх, будуть

змінюватися межі психологічного простору. Це свідчить про високу внутрішню узгодженість в межах блоку МПП. Сильний прямий кореляційний зв'язок спостерігається між МПП і межами соціального простору (МСП). Це очевидно, оскільки суверенність психологічного простору визначає особливості диференціації соціального простору. Отриманий сильний кореляційний зв'язок між МПП і блоком що характеризує стан психологічних меж особистості в актуальний момент часу. Можемо припустити, що саме стан МПП в більшій мірі визначає актуальний стан суверенності усього психологічного простору людини. Тому якщо змінювати межі психологічного простору, будуть змінюватися актуальні межі і навпаки, формування актуальних меж веде за собою формування відповідним чином МПП.

Межі тіла і межі речей визначають межі фізичного простору людини. Якщо межі тіла і речей проходять процес диференціації, то цей самий процес проходять межі фізичного простору (МФП) і навпаки. Згідно з цим ми отримали сильні кореляційні зв'язки між межами фізичного простору та межами тіла і речей.

Сильний позитивний кореляційний зв'язок був виявлений між актуальними межами і межами духовного простору. Так само як межі психологічного простору і межі соціального простору, межі духовного простору формують актуальні межі людини. Тому, якщо межі духовного простору будуть формуватися на кшталт дифузних, то таким самим чином змінюватимуться і актуальні межі.

Таблиця 3.2.

**Показники кореляційних
зв'язків між окремими шкалами методики „Дослідження рівня
сформованості психологічних меж особистості”**

Шкали методики	Тіло	Речі	ПМО	МПП	Актуал.	Думки	Простір	МСП	Самост. і відповід.
МФП	0,67	0,68	0,73	0,57	0,63	0,39	0,58	0,53	0,36
Почуття	0,39	0,49	0,72	0,77	0,74	0,37	0,55	0,64	0,47
МПП	0,46	0,51	0,90	1,00	0,78	0,79	0,53	0,73	0,62
Самоспр.	0,44	0,46	0,73	0,71	0,58	0,59	0,45	0,71	0,44
Об'єднання	0,51	0,45	0,74	0,65	0,79	0,39	0,69	0,80	0,45
Захист	0,38	0,47	0,77	0,67	0,72	0,48	0,55	0,79	0,62
МСП	0,44	0,53	0,85	0,73	0,76	0,43	0,55	1,00	0,60
МДП	0,50	0,39	0,88	0,68	0,71	0,49	0,55	0,69	0,81
ПМО	0,57	0,59	1,00	0,90	0,81	0,65	0,65	0,85	0,70

Примітка: представлені в таблиці коефіцієнти кореляції достовірні при $p \leq 0,05$

Виявлені сильні позитивні кореляційні зв'язки між актуальними межами і межами почуттів, об'єднанням меж, захистом меж, межами соціального простору. В межі соціального простору входять такі ознаки як: об'єднання меж і захист меж. Отже, якщо впливати на актуальні межі, то відповідно будуть змінюватися МСП разом з об'єднанням меж та захистом меж і навпаки, якщо впливати на останні, будуть змінюватися актуальні межі. Ми отримали потужний позитивний кореляційний зв'язок між актуальними межами і межами почуттів. Тобто якщо збільшувати чи зменшувати показники меж почуттів, то відповідно будуть змінюватися актуальні межі і навпаки. Це цілком справедливо адже, як ми вже зазначали існує сильний зв'язок між актуальними межами і МПП, а межі почуттів входять в склад меж соціального простору, звідси і сильний прямий зв'язок.

Виявлені потужні позитивні кореляційні зв'язки між межами соціального простору та об'єднанням меж і захистом меж. Такий зв'язок є логічним, за рахунок того, що складовими МСП є об'єднання меж і захист меж. Якщо порушуються захист меж і об'єднання меж, то відповідно межі соціального простору не можуть ефективно функціонувати. Сильний прямий кореляційний зв'язок виявлено між межами соціального простору і межами духовного простору. Щоб повноцінно функціонувати в соціумі, людині потрібні: цілі, культура, цінності та самостійність (відповідальність) і звичайно їх гармонійно-сформовані межі. Межі цих елементів є складовими меж духовного простору людини. Отже формування певним чином меж духовного простору, веде за собою формування таким самим чином меж соціального простору і навпаки.

Сильний прямий кореляційний зв'язок виявлено між загальним показником рівня сформованості психологічних меж особистості (ПМО) і межами психологічного простору. Відповідно такі самі зв'язки наявні між ПМО, межами почуттів і межами самосприйняття, які в свою чергу входять до складу МПП.

Між психологічними межами особистості і межами соціального простору ми отримали потужний позитивний кореляційний зв'язок. Тобто, якщо МСП будуть змінюватися на ригідні, то показники ПМО будуть збільшуватись і ми поступово будемо отримувати жорсткі психологічні межі особистості. Сильний прямий кореляційний зв'язок спостерігається між психологічними межами особистості та межами захисту і межами об'єднання. Це очевидно, бо саме ці межі формують блок меж соціального простору.

Отримано сильний позитивний кореляційний зв'язок між психологічними межами особистості і актуальними межами, що є цілком логічно. Власне оцінка психологічних меж людини на даний момент (ПМО) – це і є актуальні межі особистості. В цьому випадку ці поняття ототожнюються.

Психологічні межі особистості є загальним поняттям, яке включає в себе межі психологічного простору, межі соціального простору і межі фізичного простору. Сильний прямий кореляційний зв'язок ПМО ми виявили з кожним із цих блоків. Ці зв'язки є цілком логічними. Тобто формування всіх блоків меж і кожного блоку окремо, обумовлює формування ПМО. Так як зв'язки між ними є позитивними то зі збільшенням показників будь-якого блоку меж, або кількох блоків, показники психологічних меж особистості будуть збільшуватися і навпаки, зміни ПМО ведуть за собою зміни МФП, МПП, МСП і МДП. Помірний позитивний зв'язок ми отримали між межами соціального простору і межами фізичного простору. При зменшенні показників МФП, зменшуються показники МСП, так само при збільшенні показників одних, збільшуються інші і навпаки. Якщо межі фізичного простору формуються до ригідних, то відповідно стають жорсткими межі об'єднання, захисту і разом з цим межі соціального простору. Так само при зміні меж соціального простору, аналогічним чином змінюються межі фізичного простору.

Прямий помірний кореляційний зв'язок виявлено між межами простору і МФТ. Якщо впливати на показники меж простору, очевидні будуть зміни меж фізичного простору. Так само, змінюючи рівень сформованості МФП, ми автоматично змінюємо рівень сформованості всіх меж, які входять в цей блок разом із межами простору.

Між межами простору і об'єднанням та захистом меж існує помірний прямий кореляційний зв'язок. Якщо межі простору особистості будуть ригідними, то і процес об'єднання меж буде складнішим і навпаки. Відповідно, якщо межі простору людини будуть дифузними, то і захист особистісних меж буде слабкий.

Коефіцієнти кореляції в середині авторської методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості” свідчать про внутрішню узгодженість як окремих блоків так і всього тесту в цілому.

Отже, отримані сильні прямі кореляційні зв'язки між окремими шкалами авторської методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, свідчать про надійність запропонованого методу дослідження.

Розглянемо кореляційні зв'язки між шкалами авторської методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті”(таб. 3.3.).

Отримано помірний позитивний зв'язок між межами глибинного контакту на сучасному етапі життя, в підлітковому та юнацькому віці. Період підліткового віку і юнацтва є найближчим для всіх трьох груп респондентів і відповідно до їх сучасного етапу життя. Можемо припустити що за короткий період часу психологічні межі не можуть значно змінитися. Тому імовірним є те, що сформовані психологічні межі респондентів на сучасному етапі життя, будуть схожі на сформовані певним чином психологічні межі в підлітковому і юнацькому віці, які поступово змінюються з віком.

Таблиця 3.3.

**Показники кореляційних зв'язків між окремими
шкалами методики „Прояви психологічних меж
особистості в контакті”**

Шкали методики	Підліт. і юнацтво	Сучасн.етап життя	Бажаний варіант
До 12 років	0,33	0,34	0,47
Підліт.і юнацтво	1,00	0,61	0,46
Сучасн.етап життя	0,61	1,00	0,74

Примітка: представлені коефіцієнти кореляції достовірні при $p \leq 0,05$

Виявлені слабкі прямі зв'язки між межами в період до 12 років та межами в період підліткового віку і юнацтва. Те, яким чином формуються межі в дитинстві, безпосередньо впливає на те, які вони будуть бажані в дорослому віці. Тому, те яким чином сформувалися психологічні межі в період до 12 років, буде впливати на формування меж в підлітковому, юнацькому віці і межі на сучасному етапі життя. За рахунок того, що людина може оцінювати свої межі в дитинстві відповідно до вже сформованих актуальних меж, може пояснюватися те, що при збільшенні показників на сучасному етапі життя будуть збільшуватись показники меж в дитячі роки.

Отримано потужний позитивний зв'язок між показниками меж на сучасному етапі життя і бажаним варіантом меж. Тобто, зміна перших обумовлює зміну других і навпаки.

Помірні прямі кореляційні зв'язки виявлені між показником бажаного варіанту меж та показниками психологічних меж в період до 12 років, підлітковий період і юнацтва. Тобто, при зміні одного показника, так само будуть змінюватися інші й навпаки.

Отже, отримано помірні та сильні кореляційні зв'язки між шкалами авторської методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті”, що свідчить про внутрішню узгодженість, а отже і надійність цієї методики.

Валідність авторських методик „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості” і „Прояви психологічних меж особистості в контакті” підтверджується наявністю достатньої кількості коефіцієнтів кореляції зі шкалами стандартизованої методики Нартової-Бочавер „Суверенність психологічного простору”. Результати представлені в таблиці 3.4.

Отримані обернені слабкі кореляційні зв'язки між показником СФТ та психологічними межами тіла і психологічними межами фізичного простору. Тобто, якщо показники суверенності фізичного тіла будуть збільшуватися, то відповідно показники МФП і психологічних меж сприйняття власного тіла будуть зменшуватися, що вказує на більшу диференціацію.

Між показниками психологічних меж в період дитинства і показниками СФТ, СС, СПП, виявлено слабкі обернені кореляційні зв'язки. Тобто при зміні останніх, відповідним чином зміняться перші й навпаки. Це очевидно, тому що, всі чотири шкали вимірюють рівень сформованості психологічних меж особистості в період дитинства.

Таблиця 3.4.

Коефіцієнти кореляції показників рівня сформованості психологічних меж особистості за методиками „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, „Прояви психологічних меж особистості в контакті” зі шкалами методики Нартової-Бочавер „Суверенність психологічного простору”

Шкали методик	СФТ	СТ	СС	СЗ	СР	СЦ	СПП
Психол.межі фізичного простору	-0,27*	0,12	-0,33*	-0,04	-0,36*	-0,03	-0,37*
Межі психол.простору	-0,19	-0,02	-0,48*	-0,06	-0,25*	-0,03	-0,35*
Психол.межі соц. простору	-0,16	-0,06	-0,47*	0,01	-0,27*	-0,05	-0,43*
Психол.межі духовного простору	-0,20	-0,06	-0,50*	-0,09	-0,26*	-0,07	-0,43*
Психол.межі особистості (загальний показник)	-0,19	0,00	-0,50*	-0,09	-0,30*	-0,08	-0,49*
Психол.межі в період дитинства	-0,31*	0,05	-0,41*	0,11	-0,07	-0,07	-0,32*
Актуальні психол.межі	-0,22	-0,07	-0,52*	-0,07	-0,28*	-0,02	-0,46*
Психол.межі в період до 12 р.	-0,37*	-0,02	-0,25*	-0,26*	0,16	0,03	-0,32*

Примітка: * - достовірність коефіцієнтів кореляції $p \leq 0,05$

Якщо у респондента відмічено гармонійно-сформовані психологічні межі в дитинстві, то психологічний простір, фізичне тіло і соціальні зв'язки в дитинстві у нього не можуть виявитися депривованими.

Виявлено слабкі кореляційні зв'язки між показниками меж психологічного простору і показниками СР і СПП. Тобто при зменшенні показників МПП, показники суверенності психологічного простору будуть збільшуватися, відповідно ця суверенність буде зростати. Очевидно, формування меж психологічного простору в бік більшої дифузності буде стимулювати депривацію психологічного простору.

Помірний обернений зв'язок МПП ми отримали з показником суверенності соціальних зв'язків. Тобто із зміною МПП на дифузні чи ригідні, буде відбуватися депривація соціальних зв'язків. Цей факт відповідає висновкам, які ми зробили за окремими шкалам авторської методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”.

Отримано помірні обернені кореляційні зв'язки між межами соціального простору та показниками суверенності соціальних зв'язків, суверенності психологічного простору. Тобто, якщо психологічні межі соціального простору будуть жорсткими, то відповідно порушеними будуть соціальні зв'язки. Відповідно, якщо СПП буде порушуватися, то будуть порушуватися межі соціального простору, тобто людина буде або розчинятися в соціумі (дифузні психологічні межі), або відгороджуватися від нього (ригідні психологічні межі).

Між показником меж духовного простору і показниками суверенності зв'язків, суверенності речей, суверенності психологічного простору виявлені помірні обернені кореляційні зв'язки. Зміна показника МДП буде обумовлювати зміну показників суверенності соціальних зв'язків(СС) ,

суверенності речей(СР), суверенності психологічного простору(СПП) й навпаки.

Логічним є виявлений помірний обернений кореляційний зв'язок між психологічними межами особистості і суверенності психологічного простору, оскільки гармонійно-сформовані межі будуть стимулювати формування високої суверенності психологічного простору і навпаки.

Отримані помірні обернені кореляційні зв'язки меж в актуальний період життя із показниками СС, СР, СПП. Це очевидно, бо, як ми вже зазначали, оцінка психологічних меж в дитячі роки може відбуватися відповідно до вже сформованих психологічних меж.

Отримані слабкі обернені кореляційні зв'язки між показниками психологічних меж в період до 12 років та показниками СФТ, СС, СП, СПП. Тобто зміна одних показників передбачає зміну інших і навпаки. Це є цілком логічно, адже результати за шкалами методика „Суверенність психологічного простору” дають нам оцінку дитячої ситуації так само, як і показник психологічних меж особистості в період до 12 років.

Отже, узгодженість результатів дослідження сформованості психологічних меж особистості за авторськими методиками та стандартизованою методикою свідчить про конкурентну валідність розробленого інструментарію.

3.2. Особливості психологічних меж особистості, якості контакту, та суверенності психологічного простору в різних професійних групах

Для дослідження особливостей психологічних меж особистості, була використана авторська методика „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”. Вона вимірює рівень сформованості меж чотирьох просторів (блоків), які в свою чергу складаються з відповідних шкал. Показники психологічних меж тіла, психологічних меж простору,

психологічних меж речей, психологічних меж фізичного часу формують блок – межі фізичного простору (МФП). Блок меж психологічного простору (МПП) включає в себе шкали: психологічні межі думок, психологічні межі почуттів, межі психологічного часу, психологічні межі самосприйняття. Показники втручання в психологічні межі, об'єднання психологічних меж, захисту психологічних меж і психологічних меж смаків, формують психологічні межі соціального простору (МСП). В блок межі духовного простору (МДП) входять психологічні межі цілей, психологічні межі самостійності і відповідальності, психологічні межі цінностей та психологічні межі культури.

На рисунку 3.1. представлені показники рівня сформованості психологічних меж особистості за окремими блоками.

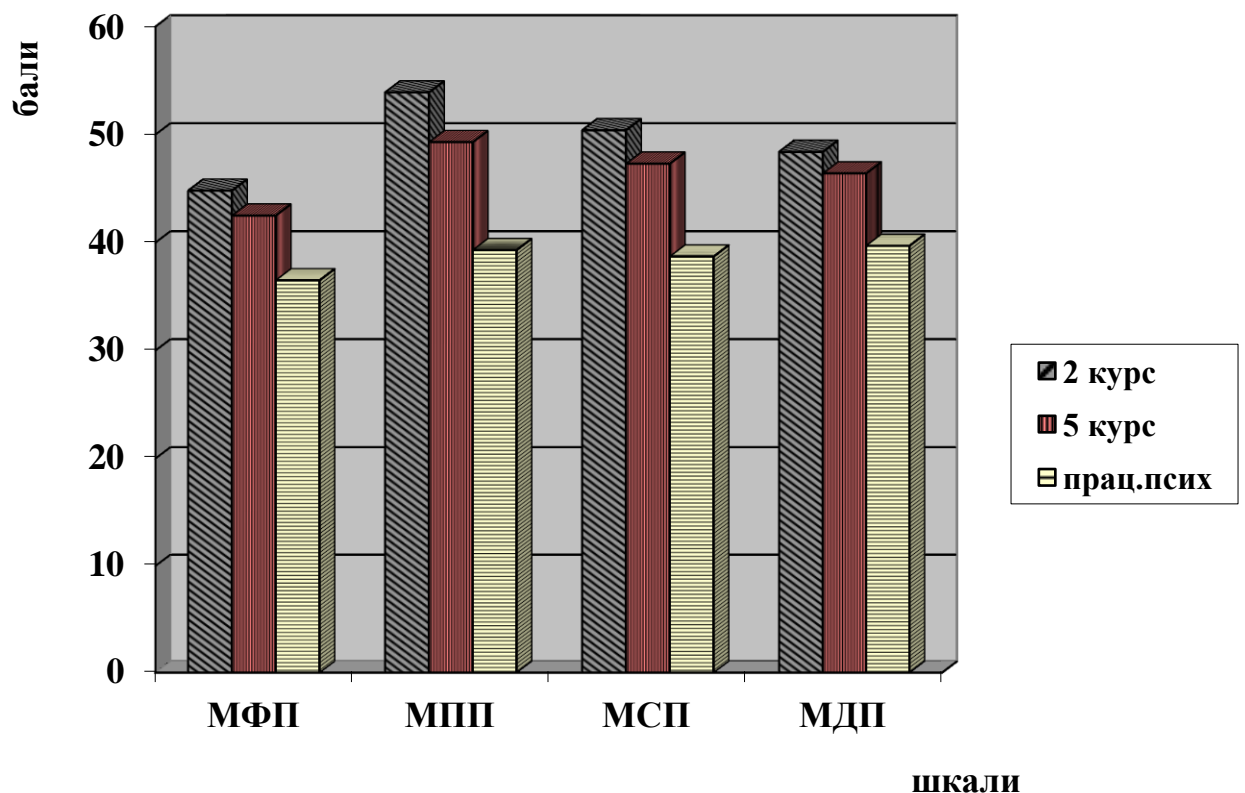

Рис. 3.1. Показники рівня сформованості психологічних меж особистості за блоками методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, студентів-психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів ($n_1=20$, $n_2=20$, $n_3=20$)

Примітка: * - достовірна різниця ($p \leq 0,05$): МФП- психологічні межі фізичного простору, МПП-межі психологічного простору, МСП- психологічні межі соціального простору, МДП – психологічні межі духовного простору.

Виявлено достовірну різницю між студентами-психологами і професійними психологами за шкалою „межі фізичного простору”. Дані вказують на те, що перші мають дифузні межі фізичного простору, а другі – диференційовані. Можна припустити, що студенти-психологи не мають чіткого уявлення і розуміння меж фізичного простору і простору оточуючих. Вони можуть не свідомо порушувати межі інших людей, та впускати інших в свої межі, при цьому не відчувати дискомфорту чи зникання. У працюючих психологів межі фізичного простору є жорсткішими. Можна припустити, що вони чітко усвідомлюють де своє, а де чуже, поважають межі фізичного простору оточуючих. Якщо підійти до людини з диференційованими межами надто близько, вона буде відчувати дискомфорт та неприємні відчуття і відхилиться чи відійде назад. Така людина наврядчи буде чекати роздратування – перші ж неприємні почуття викличуть у неї адекватну реакцію. Людина з диференційованими межами буде відчувати, що порушуються психологічні межі її фізичного простору. Це відбувається підсвідомо, відповідно до сформованих меж. Диференціація психологічних меж фізичного простору психологів в процесі професіоналізації ймовірно обумовлюється специфікою професійної діяльності.

За показниками меж психологічного простору виявлено достовірну різницю між трьома групами. Можна казати про те, що у психологів другого курсу – прозорі межі психологічного простору, у студентів-психологів п'ятого курсу – більш гармонійно сформовані, а працюючі психологи мають диференційовані межі психологічного простору. На відміну від фізичного простору, межі психологічного простору у психологів формуються і змінюються помітніше в процесі набуття кваліфікації. Це може обумовлюватися розширенням психологічних знань в процесі фахової підготовки, знанням особливостей психічної діяльності людини та

особистісних особливостей взагалі. Тому видно різницю у всіх трьох групах респондентів, які мають різні рівні обізнаності в психології.

Виявлені достовірні різниці за показниками психологічних меж соціального простору між психологами другого курсу, п'ятого і працюючими психологами. Тобто з кожним наступним рівнем підвищення кваліфікації психологи стають більш компетентними при побудові стосунків з оточуючими, встановлюють певні норми і принципи взаємодії з іншими людьми. Вони вимагають поваги і дотримання цих принципів від оточуючих. З віком психологи починають формувати постійне коло близького оточення, визначаються з психологічною дистанцією при взаємодії з соціумом, усвідомлюють психологічні межі свого соціального простору, поважають і намагаються не порушувати межі соціального простору оточуючих.

Студенти-психологи достовірно відрізняються від професійних психологів за показниками меж духовного простору. У працюючих психологів МДП є диференційованим, у студентів-психологів – вони дифузні.

Отже, професіоналізація психологів супроводжується формуванням та диференціацією всіх типів психологічних меж особистості.

Психологічні межі фізичного простору є одними з перших які формуються у людини. Саме завдяки їм людина відокремлює себе від оточення як фізичний організм.

Розглянемо показники рівня сформованості психологічних меж фізичного простору за окремими шкалами на рисунку 3.2.

Отримано достовірну різницю між працюючими психологами та студентами-психологами другого і п'ятого курсів, за показником сформованості психологічних меж власного тіла. Студенти-психологи другого та п'ятого курсів за даною шкалою достовірно не відрізняються. Ймовірно у психологів в процесі набуття кваліфікації відбувається диференціація психологічних меж тіла. Тіло людини являється інструментом для здійснення фізичного контакту з оточенням. Людина розвивається в

системі соціальних відносин. Усі тілесні функції і тіло взагалі, проходять процес соціалізації, який в свою чергу і стимулює диференціацію меж.

Очевидно, що з кожним наступним етапом набуття кваліфікації, психологи проходять і певні ступені соціалізації, набувають досвіду, формують певні принципи, норми, правила, вимоги до себе і в тому числі вимоги до свого тіла та його меж. Ймовірно, що студенти-психологи в процесі фахової підготовки тільки формують розуміння себе, своїх почуттів, свого тіла, тоді як працюючі психологи більш визначені зі своїми межами. Сформованість психологічних меж власного тіла, проявляється в процесі взаємодії людини з оточуючими. Одним з показників може являтися та відстань, яку людина обирає під час контакту з оточуючими. Людина з диференційованими межами буде відчувати дискомфорт при наближенні іншої людини надто близько. Диференційовані межі тіла передбачають розуміння того, яким є власне тіло, які його потреби, бажання і уміння прислуховуватися до того, що говорить власне тіло. Психічне та психологічне благополуччя прямо пов'язано з фізичним здоров'ям.

Достовірні різниці між трьома групами отримано за шкалами: межі простору і межі речей. Можемо припустити, що в процесі набуття кваліфікації, а відповідно і з віком, психологи чітко формують межі простору і речей, які є його невід'ємною складовою. Межі простору людини дозволяють їй чітко визначитись із закінченням свого простору та початком чужого. Але диференційовані межі простору означають не тільки усвідомлення людиною своїх меж, але й вміння відчувати межі оточуючих і поважати їх. Тобто з віком і з кожним наступним кроком у професійній діяльності, психологи не тільки формують розуміння меж свого простору, а розуміють і поважають межі простору інших людей.

Психологічні межі фізичного часу визначають пунктуальність людини, те як вона розпоряджається своїм часом, як структурує його і наскільки поважає час інших.

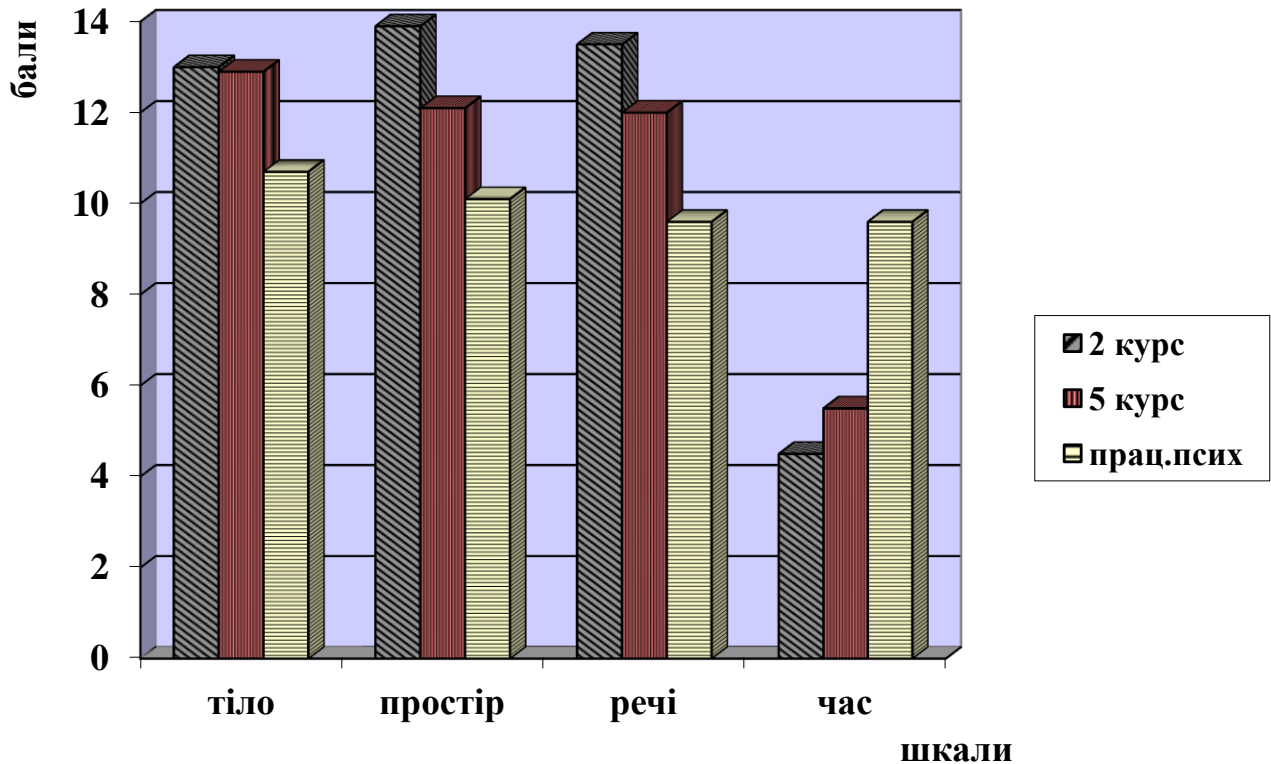

Рис. 3.2. Показники рівня сформованості психологічних меж фізичного простору за окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, студентів-психологів другого і п’ятого курсів та працюючих психологів ($n_1=20$, $n_2=20$, $n_3=20$)

Примітка: * - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Виявлено достовірну різницю за показником психологічних меж фізичного часу, між респондентами трьох груп. Дані свідчать про те, що в процесі набуття кваліфікації у психологів межі часу стають більш гнучкими. Можна припустити, що формування таких меж часу пов’язано з розширенням та збільшенням кількості обов’язків психолога як фахівця, та із розподілом часу між новими соціальними ролями, які психолог і будь-яка людина набуває на кожному наступному етапі свого життя.

Отже, специфіка професійної діяльності психологів обумовлює гармонізацію їх психологічних меж фізичного простору в процесі набуття кваліфікації.

За часом початку формування, психологічні межі фізичного простору еволюційно випереджають межі психологічного простору. Результати діагностики сформованості особистісних меж психологічного простору психологів показані на рис. 3.3.

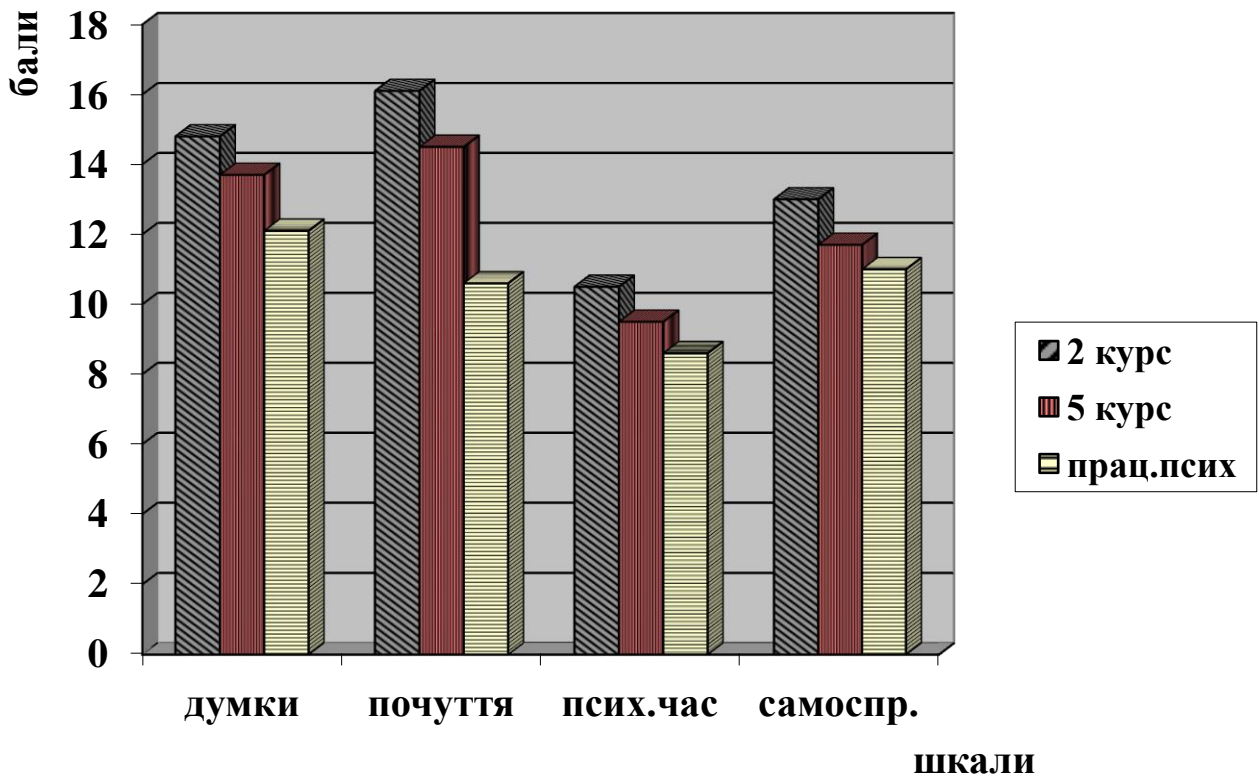

Рис. 3.3. Показники рівня сформованості меж психологічного простору за окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, студентів психологів другого і п’ятого курсів та працюючих психологів ($n_1=20$, $n_2=20$, $n_3=20$).

Примітка: *достовірні різниця ($p \leq 0,05$)

За показниками психологічних меж думок та почуттів отримано достовірну різницю між трьома групами. Можемо казати про те, що межі думок у психологів в процесі фахової підготовки і з віком, стають жорсткішими. Тобто вони починають впевненіше відстоювати власну думку і не бояться визнати свою неправоту. Разом з тим вони дотримуються своїх

переконань і поважають інших. Виходячи з того, що із зменшенням рівня кваліфікації психологів, межі думок стають більш розмитими, можна припустити, що у студентів-психологів другого курсу рівень конформності вищий за рівень конформності в інших двох групах. Найменший рівень конформності має характеризувати практичних психологів. Це може бути пов'язано з специфікою професійної діяльності психолога. Саме з набуванням знань про особливості особистості, моделі її поведінки у різних ситуаціях, про існуючі маніпуляції з боку інших людей і способи впливу на оточуючих, психолог стає більш стійким до впливів і нав'язування чужої думки.

Достовірну різницю отримано між показниками сформованості психологічних меж почуттів респондентів трьох груп. Це вказує на те, що з кожним наступним рівнем підвищення кваліфікації, психологічні межі почуттів психологів набувають більшої здатності до диференціації. Очевидно, психологи в процесі навчання починають краще розуміти себе і свої почуття, чітко розмежовувати те, що їм подобається, а що ні, визначаються зі своїми симпатіями і антипатіями. Можна припустити, що студенти-психологи знаходяться на етапі розуміння своїх почуттів, формування психологічних меж почуттів тоді як працюючі психологи менше піддаються емоційному зараженню, набувають навичок емпатії у смислі розуміння почуттів та емоційних станів інших людей. Саме ці фактори пояснюють відмінність у диференціації меж почуттів психологів з різними рівнями фахової підготовки.

Отже, студенти-психологи 2-го і 5-го курсів достовірно відрізняються між собою та від професійних психологів за показниками психологічних меж думок і почуттів. З підвищенням рівня професійної підготовки ці межі гармонізуються.

Психологічний простір формується у безпосередній взаємодії з оточенням. Спосіб соціальної взаємодії визначається сформованістю на базі психологічного простору особистості – соціальних меж.

Дифеніція соціального простору в авторській моделі має чотири маніфестації: втручання, об'єднання, захист та смаки (рис. 3.4.)

З рисунку видно, що студенти психологи достовірно відрізняються від працюючих психологів за показником об'єднання меж та за шкалою – „захист психологічних меж”. Результати отримані за шкалою об'єднання психологічних меж, вказують на те, що з підвищенням рівня кваліфікації, процес цього об'єднання у психологів стає більш значущим, в деякій мірі складнішим і відповідальнішим. Ми говоримо про об'єднання всіх меж, тому це стосується і фізичного, і соціального, і духовного аспекту. Можемо припустити, що студенти психологи другого курсу є менш розбірливими і вибагливими у стосунках з оточуючими, що може пояснюватися відсутністю чітко визначеного кола спілкування, не до кінця сформованого ідеалу близького оточення, чи близької людини.

Студенти-психологи другого курсу можуть частіше переживати почуття закоханості, слідувати модним тенденціям, навіть якщо це не зовсім зручно і не зовсім те, що їм потрібно, також можуть піддаватися нав'язуванню чужої думки частіше ніж студенти-психологи п'ятого курсу, які в свою чергу є більш вимогливими до себе і до інших, мають більш-менш визначені смаки, власну думку, яку можуть відстояти. Відповідно працюючі психологи, в силу свого віку і психологічного стажу, вже чітко уявляють тих людей, яких можна підпустити ближче до себе, а яких треба тримати на відстані. Тобто вони стають обережними і впевненими щодо психологічної дистанції з оточуючими. У процесі професіоналізації психологи починають вимагати поваги і дотримання встановлених ними меж у взаємодії з оточуючими і в свою чергу поважають межі інших людей.

Показники здатності захисту психологічних меж особистості вказують на те, що з кожним наступним рівнем набуття кваліфікації і відповідно з віком, захист меж у психологів стає сильнішим. Можемо говорити про те, що у студентів-психологів цей захист слабший ніж у працюючих психологів. Тобто останні, в більшості випадків, можуть ясно і впевнено виразити те що

їм подобається, а що ні, можуть відмовитися від того, що їм не по душі, можуть впевнено відхилити пропозиції, які не влаштовують, постояти за себе і відстояти свою думку. Проте психологам зі стажем важче переступити через свої принципи. Студентам-психологам складніше казати „Ні”, через побоювання образити людину.

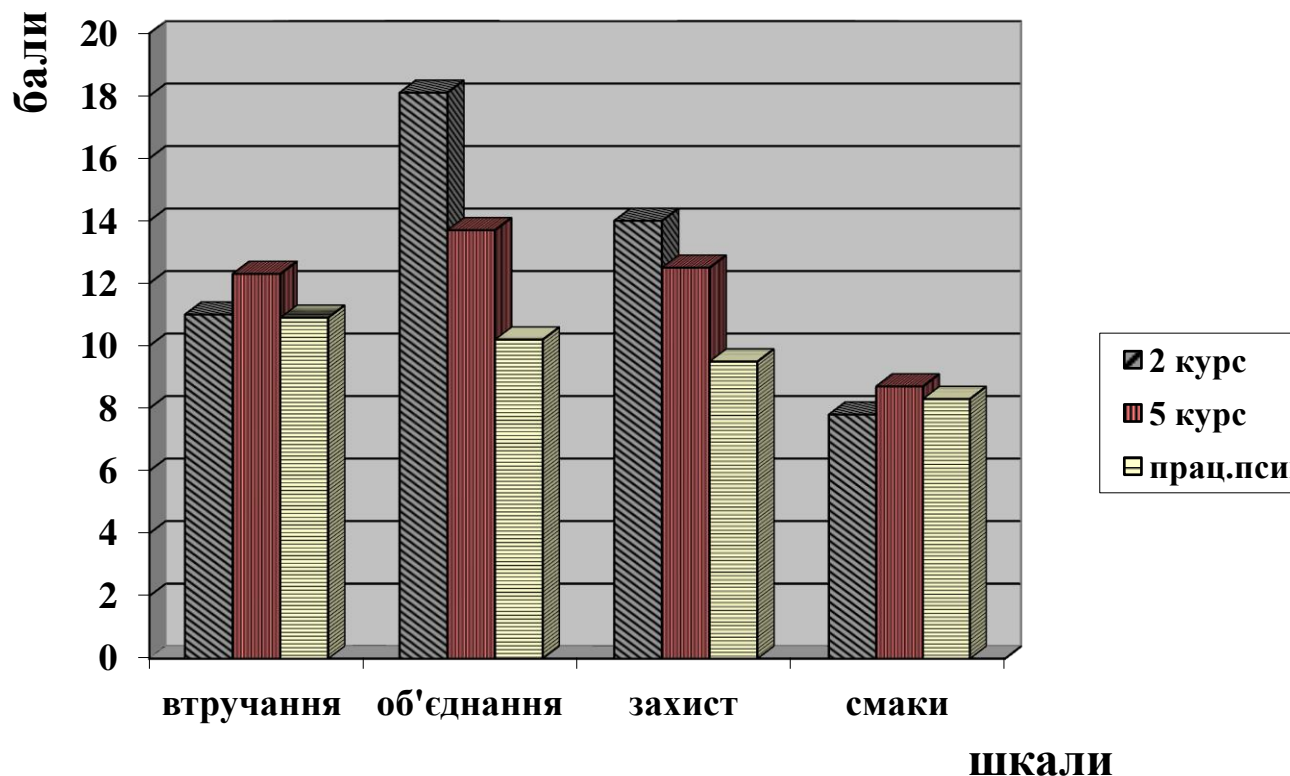

Рис. 3.4. Показники рівня сформованості меж соціального простору за окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, студентів-психологів другого і п’ятого курсів та працюючих психологів ($n_1=20$, $n_2=20$, $n_3=20$).

Примітка: * - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Студенти-психологи можуть, на відміну від вже працюючих психологів, не завжди стояти на своєму до кінця, хоча це і необхідно в

певний момент. Це може пояснюватися недостатньою впевненістю в собі, рівень якої, можливо, буде підвищуватися в процесі фахової підготовки. Захист меж являє собою – захист свого тіла і його потреб, захист своїх почуттів, цінностей, думок, принципів – захист своєї життєвої позиції.

Отже, у психологів, в процесі фахової підготовки, захист психологічних меж стає сильнішим, а об'єднання – вибірковішим.

На рисунку 3.5. представлені показники рівня сформованості психологічних меж духовного простору за відповідними шкалами.

Виявлено достовірну різницю між психологами другого курсу і працюючими психологами, за показниками психологічних меж цілей. Дані вказують на те, що у психологів другого курсу психологічні межі цілей є дифузними, порівняно з психологами зі стажем. Очевидно, що студенти-психологи не до кінця, чи зовсім не визначились зі своєю метою, не можуть сформулювати власну мету, не встановили їх ієрархію, часто послуговуються меті інших, авторитетних осіб. А для того щоб сформувати межі цілей, треба поставити їх перед собою. Досягнення мети потребує наполегливості і бажання. Студентам-психологам типово переключатися з одної справи на іншу, зупинятися на пів шляху, що і демонструє дифузний тип психологічних меж цілей. Що стосується працюючих психологів, то можемо припустити, що в більшості з них цілі вже поставлені, крім того, вони усвідомлені, обдумані, і оцінена можливість їх досягнення. Психологи зі стажем визначені з тим, що треба робити, крім того, що бажати досягнення своєї мети. Вони розуміють цінність своєї мети і потребу в її досягненні. Відповідно до вищезазначеного, у працюючих психологів відбувається диференціація меж цілей. Вони краще розуміють цілі інших людей і відрізняють їх від власних. На це безпосередньо впливає тривалість і специфіка професійної діяльності психологів.

Достовірну різницю між респондентами трьох груп виявлено за показниками меж цінностей. Тобто з підвищенням рівня кваліфікації психологів, межі цінностей стають жорсткішими. Найбільша різниця

виявлена між студентами-психологами другого курсу і двома іншими групами. Це очевидно, тому що на другому курсі психологи починають формувати систему цінностей, кожного разу щось змінюючи або чимось доповнюючи її. Прозорі межі цінностей допускають нав'язування власних пріоритетів іншим людям, не відокремлення своїх і чужих цінностей.

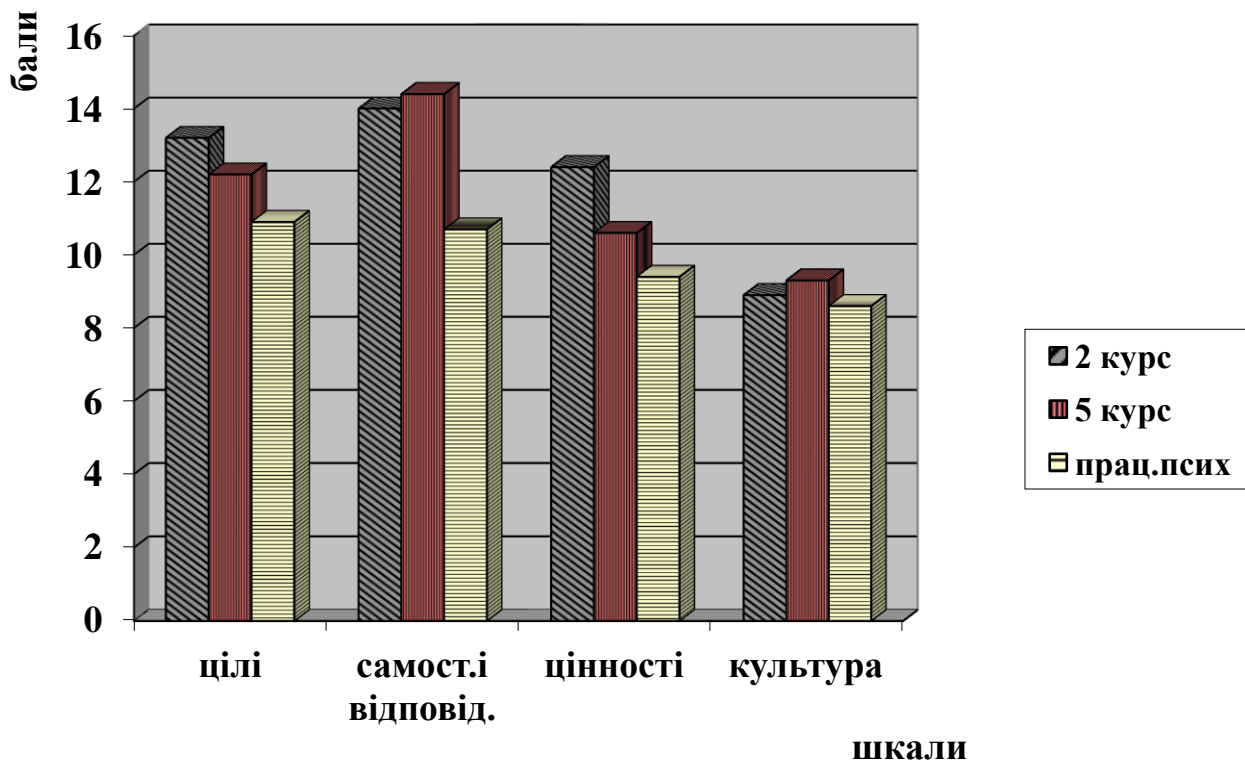

Рис. 3.5. Показники рівня сформованості психологічних меж духовного простору за окремими шкалами методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, студентів-психологів другого і п’ятого курсів та працюючих психологів ($n_1=20$, $n_2=20$, $n_3=20$).

Примітка: * достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Студенти-психологи п’ятого курсу і психологи зі стажем мають майже однаково сформовані межі цінностей. Система цінностей для них майже складена, вона є стійкою і дотримання її є принциповим. При цьому психологи зі стажем не будуть порушувати межі цінностей оточуючих. Це

можна пояснити тим, що психологи, під час професійної підготовки, все більше дізнаються про особливості особистості, про її потреби, про унікальність й індивідуальність кожної людини і про тонкощі співіснування і взаємодії один з одним. Також важливу роль відіграє власний життєвий досвід психолога.

За показником меж самостійності та відповідальності виявлено достовірну різницю між студентами-психологами і працюючими психологами. Ймовірно, відбувається розвиток здатності диференціювання психологічних меж особистості через посилення самостійності і відповідальності психологів в процесі набуття кваліфікації. Студенти-психологи визнають себе менш відповідальними та самостійними. На період студентських років вони залежать від батьків, тому їхня самостійність обмежена, тоді як у працюючих психологів є можливість отримати цю самостійність. Але самостійність полягає не лише у цьому. Вона заключається в умінні людини виконувати певні завдання, вирішувати певні справи, приймати рішення без сторонньої допомоги. Професійні психологи проявили себе у роботі з тестом як самостійні і відповідальні. Це може бути пов'язано із соціальним статусом і специфікою професійної діяльності. Працюючі психологи, разом з цим, не відмовляються від порад і допомоги, якщо це необхідно, приймають зауваження від інших та прислуховуються до них. Можна припустити, що студенти-психологи не рідко перекладають справи на оточуючих, тим самим знімають з себе відповідальність. З іншої сторони вони можуть брати на себе відповідальність за речі, до яких вони не мають прямого стосунку (частіше це люди з глибоким інтернальним локусом контролю).

Отже, процес професіоналізації психологів супроводжується гармонізацією психологічних меж духовного простору, що проявляється в диференціації життєвих цінностей, цілей та особистісної відповідальності.

Психологічні межі особистості починають формуватися в дитинстві, продовжують це формування на актуальному етапі життя і відповідно формуються в майбутньому.

На рисунку 3.6. представлені показники рівня сформованості психологічних меж особистості за блоками: дитинство, актуальне, бажане та за загальним показником (ПМО).

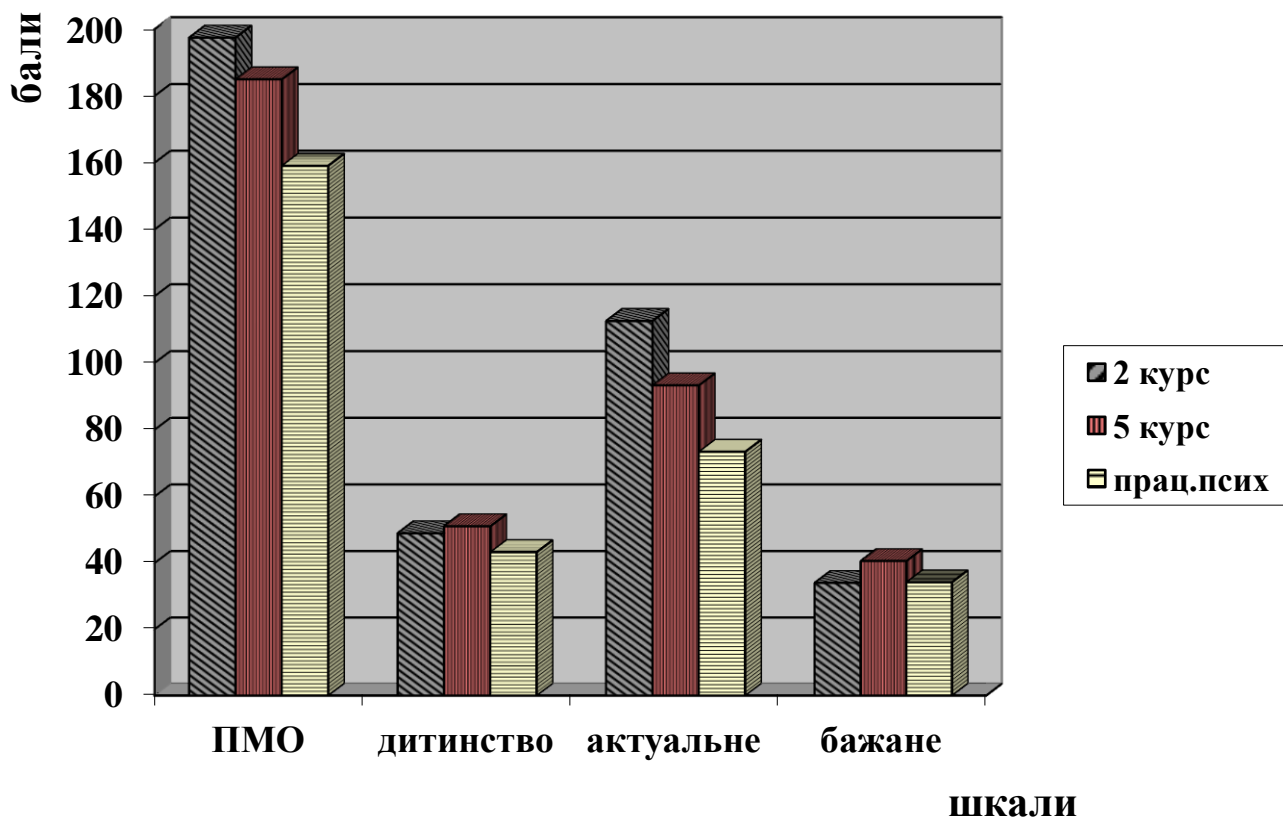

Рис. 3.6. Показники рівня сформованості психологічних меж особистості за часовими блоками та інтегрованим показником методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, студентів-психологів другого і п’ятого курсів та працюючих психологів ($n_1=20, n_2=20, n_3=20$).

Примітка: * - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Отримано достовірні різниці між студентами-психологами другого курсу, студентами-психологами п'ятого курсу і працюючими психологами за шкалами актуального психологічних меж і бажаних психологічних меж. Показники актуальних психологічних меж психологів вказують на те, що у психологів другого курсу вони є розмитими і що з набуттям професійного досвіду відбувається гармонізація цих меж. У працюючих психологів відмічені жорсткі актуальні межі особистості. Мова йде про межі на всіх рівнях – духовному, психологічному, соціальному і фізичному.

Достовірну різницю між психологами п'ятого курсу і двома іншими групами, які достовірно не відрізняються виявлено за показниками бажаних меж. З даних на рисунку видно, що бажані межі психологів другого курсу і психологів зі стажем – це жорсткі межі. Студенти-психологи п'ятого курсу бажають мати більш дифузні межі.

Якщо порівнювати психологічні межі актуального і бажаного для трьох груп респондентів, то можна помітити, що найяскравіший перепад у показниках є у студентів-психологів другого курсу. Можна припустити, що вони відчують наявність у себе прозорих меж і їх це не влаштовує. Вони намагаються стати доросліше, тому ми і отримали гармонійні межі – як бажаний варіант. Найменша різниця між показниками актуального і бажаного спостерігається у психологів зі стажем. Це може бути пов'язано з тим, що в них вже певним чином сформовані межі які їх переважно влаштовують.

Показано достовірну різницю між групами за загальним показником – ПМО. Ми можемо говорити про те, що психологічні межі особистості психологів другого курсу є дифузними, у психологів п'ятого курсу – вищий рівень сформованості психологічних меж особистості. Професійні психологи мають переважно психологічні межі, здатні до чіткої диференціації.

Отже, різниця узагальнених показників обумовлюється диференціацією меж психологічного простору в актуальному періоді життя.

Об'єктивізувати дані, отримані за авторською методикою „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, дозволяє психодіагностика за стандартизованим опитувальником Нартової-Бочавер „Суверенність психологічного простору”. Результати дослідження представлені на рис. 3.7.

З рисунку видно, що достовірні різниці між студентами-психологами другого та п'ятого курсів і працюючими психологами виявлені за показниками суверенності фізичного тіла, суверенності соціальних зв'язків та суверенності речей.

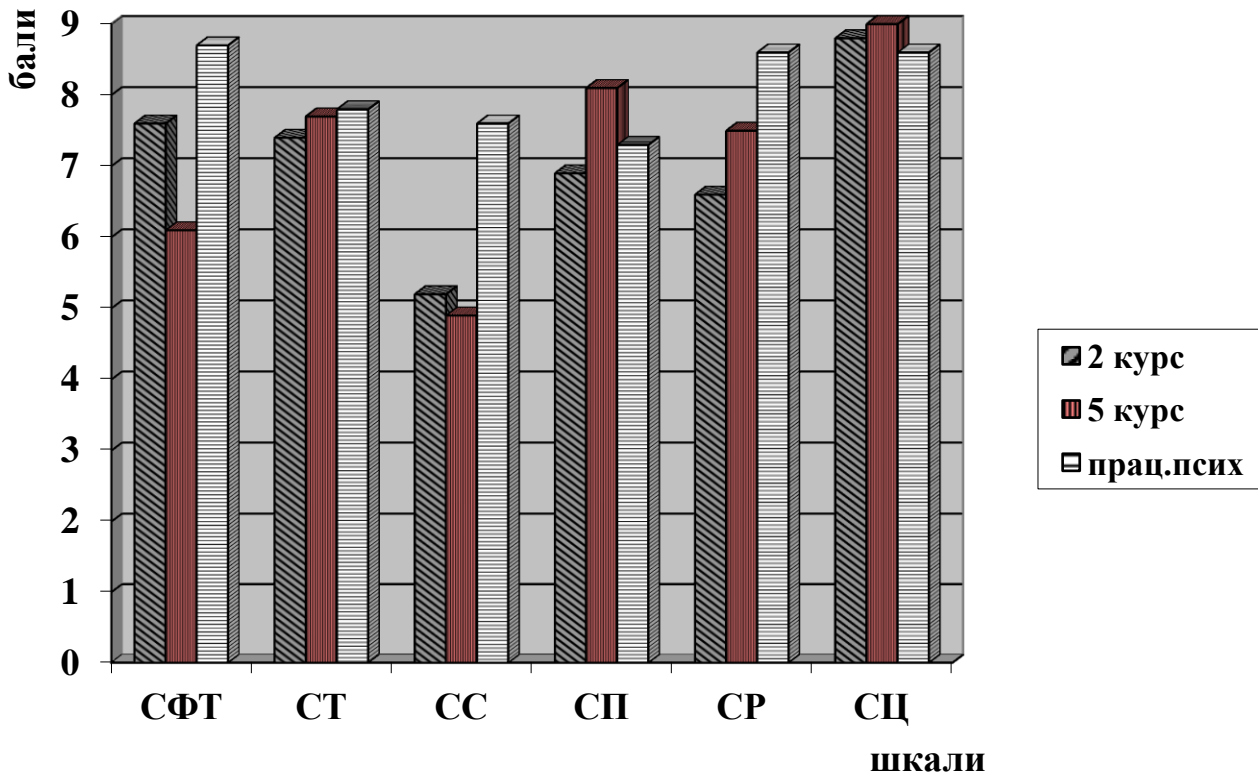

Рис. 3.7. Показники рівня сформованості психологічних меж особистості за методикою „Суверенність психологічного простору” Нартової-Бочавер, студентів-психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів ($n_1=20$, $n_2=20$, $n_3=20$).

Примітка: * - достовірна різниця ($p \leq 0,05$)

Дані отримані нами за шкалою СФТ вказують на те, що суверенність фізичного тіла у професійних психологів вища ніж у двох інших групах. Можна говорити про те, що дитячі роки в них проходили благополучно і з боку батьків не було жорстких порушень суверенності тіла дітей. Суверенність фізичного тіла констатується у відсутності намагань порушити його соматичне благополуччя. Показники СФТ у студентів-психологів другого курсу нижчі за показники працюючих психологів. Це може свідчити про те, що в дитинстві суверенність їх фізичного простору порушувалась. Найнижчі показники по цій шкалі виявлено у студентів-психологів п'ятого курсу. Можна говорити про депривованість фізичного тіла у дитячі роки. Ця депривація обумовлюється переживанням дискомфорту, викликаного доторканнями, запахами, примушуванням до будь-чого.

Ми починаємо формуватися з дитинства, так само наші межі і наш простір. Якщо порівняти показники СФТ (на основі аналізу дитячої ситуації) і показники психологічних меж тіла (за методикою „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”) у працюючих психологів, то ми отримуємо логічний висновок. У дитинстві не відбувалося депривації фізичного тіла дитини і як наслідок ми отримали диференційовані межі тіла на сучасному етапі життя. Не логічним, на перший погляд, може здатися те, що показники суверенності фізичного тіла у студентів психологів другого курсу вищі ніж показники у п'ятого курсу, якщо брати до уваги, те що на сучасному етапі життя студенти-психологи п'ятого курсу достовірно не відрізняються за сформованістю меж тіла від студентів-психологів другого курсу. Саме цей факт може пояснюватися специфікою професійної діяльності психолога і рівнем професійної підготовки. Як ми вже казали процес професіоналізації психологів супроводжується диференціацією їх меж. Якщо у п'ятого курсу психологів в дитинстві фізичний простір був депривований, а в другого – ні, то за рахунок того, що період професійної підготовки у першого більший, вони зрівнялися за показниками актуальних меж тіла. Можна припустити, що подальша диференціація психологічних

меж тіла у психологів п'ятого курсу буде відбуватися швидше ніж у студентів-психологів другого курсу. Таку диференціацію може стимулювати подальша професійна діяльність.

Дані отримані за шкалою „суверенність соціальних зв'язків” вказують на те, що у працюючих психологів СС вища за студентів-психологів другого і п'ятого курсу, які в свою чергу достовірно не відрізняються і швидше за все мали депривованість соціальних зв'язків в дитинстві. До депривованості приводять заборони чи жорсткий контроль над соціальним життям людини, відсутність можливості самостійно вибрати собі близьке оточення тощо. Показники меж соціального простору працюючих психологів за методикою „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості” не суперечать їх показникам по суверенності соціальних зв'язків даної методики. Але, межі соціального простору у студентів-психологів п'ятого курсу, в силу специфіки професійної діяльності і відповідно з віком стали більш диференційованими ніж у студентів-психологів другого курсу. Що може пояснюватися переважанням у перших стажу психологічної діяльності.

Така відповідність результатів по МФП і СФТ, по МСП і СС у працюючих психологів може пояснюватися імовірністю оцінки дитячих років відповідно до вже сформованих актуальних меж і сформованого психологічного простору. Така оцінка зазвичай не є об'єктивною, хоча по ній можна уявити картину актуальних психологічних меж особистості.

Як вже було зазначено, ми виявили достовірну різницю між трьома групами респондентів за шкалою СР. З рисунку видно, що показники суверенності речей працюючих психологів перевищують показники інших двох груп. У свою чергу суверенність речей психологів п'ятикурсників вища за суверенність речей студентів-психологів другого курсу. Суверенність речей за Нартовою-Бочавер передбачає повагу до особистісної власності людини, розпоряджатися якою може тільки вона, а депривованість – невизнання її права мати власні речі. Якщо співвіднести дані по трьох групах за СР і дані по тих самих групах за шкалою „межі речей”, що стосуються

методики „Дослідження рівня сформованості психологічних меж особистості”, то вийде логічна відповідність. Ми отримали високі показники суверенності речей працюючих психологів і в них же виявили диференційовані межі речей. У студентів-психологів п'ятого курсу – СР нижче за СР професійних психологів, так само і з межами речей. Студенти-психологи другого курсу мають депривованість простору речей, за оцінкою дитячої ситуації, і відповідно мають дифузні межі речей – як актуальні (теперішні) варіант.

Отже, суверенність психологічного простору працюючих психологів вище порівняно з студентами, за виявом суверенності фізичного тіла, соціальних зв'язків та світу речей. Студенти 2-го курсу продемонстрували вищий рівень суверенності фізичного тіла між п'ятикурсниками. У свою чергу студенти - психологи 5-го курсу володіють більшою суверенністю світу речей.

Людина є невід'ємною частиною соціуму. У взаємодії з оточенням, вона пізнає себе і інших. Тому дуже важливим є вміння людини ефективно формувати контакти з оточуючими.

З метою вивчення особливостей сприйняття якості контакту та його оцінки, використано принцип проєктивного методу. Результати авторської методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті” представлені на рис. 3.8.

Отримано достовірну різницю між студентами-психологами другого курсу, студентами-психологами п'ятого курсу і працюючими психологами за показниками психологічних меж на сучасному етапі життя. З рисунку видно, що на теперішньому етапі життя, психологи другого курсу мають гармонійно сформовані психологічні межі із тенденцією до дифузних. Це може свідчити про те, що вони не завжди знають і відчують в контакті свої психологічні межі і психологічні межі оточуючих, не до кінця визначені із психологічною дистанцією при взаємодії з іншими.

Студенти-психологи п'ятого курсу мають гармонійно сформовані межі, тобто вони легко взаємодіють із оточенням, знають свої психологічні межі і поважають межі інших. Люди із дифузними психологічними межами можуть часто формувати психологічні залежності: психологічну залежність від стосунків, залежність від хімічних речовин, ігрові залежності тощо. У свою чергу люди із гармонійно-сформованими психологічними межами не потребують додаткових факторів для відчуття повноцінності і цілісності своїх психологічних меж. Студенти-психологи п'ятого курсу усвідомлюють свої межі, межі свого „я” і чужого і визначені із фізичною і психологічною дистанцією при взаємодії із соціумом.

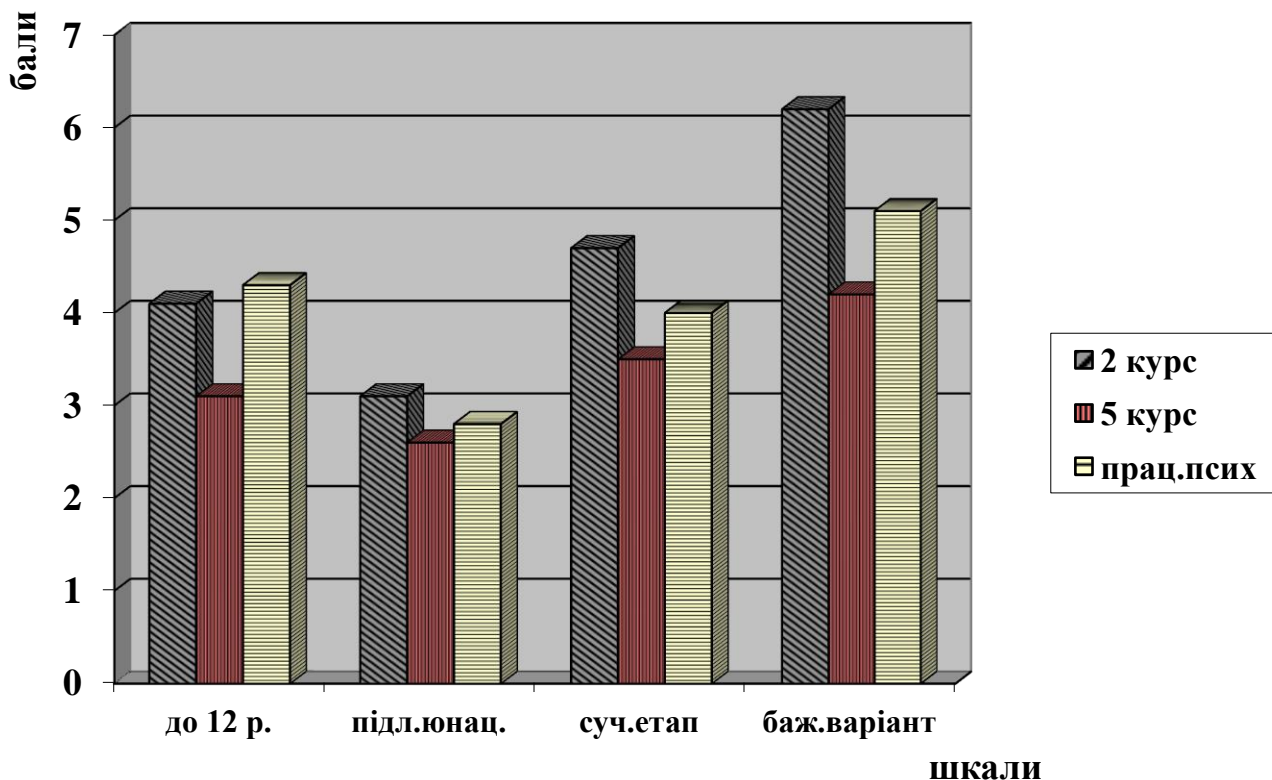

Рис. 3.8. Показники рівня сформованості психологічних меж особистості за шкалами методики „Прояви психологічних меж особистості в контакті”, студентів-психологів другого і п'ятого курсів та працюючих психологів ($n_1=20$, $n_2=20$, $n_3=20$).

Примітка: * - достовірні різниця ($p \leq 0,05$)

Психологічні межі на сучасному етапі життя працюючих психологів – є гармонійно-сформованими з тенденцією до жорстких. Тенденція до ригідності може вказувати на формування захисного механізму, який дозволить попередити емоційне виснаження, що виникає при виконанні професійних обов'язків. Завданням професійного психолога буде формування такого типу захисту, який не буде сприяти подальшому розвитку ригідних психологічних меж в контакті. Людина з ригідними психологічними межами буде не так ефективно функціонувати в суспільстві як людина з гармонійно-сформованими межами. У неї будуть чіткі і принципові вимоги до оточуючих, збільшена дистанція при взаємодії з іншими людьми, жорстке відстоювання своїх принципів, думок. Професійні психологи чітко визначені зі своїми психологічними межами і намагаються не порушувати їх у інших людей, знають хто вони, чого бажають і як цього досягти.

Достовірно відрізняються між собою три групи респондентів за показниками бажаних меж. Дані вказують на те, що студенти-психологи другого курсу бажають мати в майбутньому дифузні, тобто прозорі межі. При цьому актуальний варіанти психологічних меж не дуже відрізняється від бажаного. З рисунку видно, що студенти-психологи п'ятого курсу бажають мати гармонійно-сформовані психологічні межі, які й були визначені на їх сучасному етапі життя. Показники сучасного і бажаного в них не відрізняються. Можна припустити, що психологів п'ятого курсу при формуванні міжособистісної взаємодії влаштовує те, яким чином сформовані їх психологічні межі. Бажаний варіант психологічних меж працюючих психологів – це гармонійні психологічні межі з тенденцією до дифузних і ці показники значно відрізняються від показників психологічних меж на сучасному етапі життя.

Перехід у студентів-психологів другого курсу і працюючих психологів від гармонійних актуальних, до дифузних бажаних психологічних меж може бути пов'язаний з їх уявленням про взаємодію в майбутній сім'ї (з чоловіком, дітьми, онуками). Можна припустити, що для них це дуже близькі люди, з якими вони не уявляють інших стосунків, яких вони будуть підпускати до себе дуже близько і розділяти з ними все. Але треба пам'ятати про психологічні межі інших людей, можливо комусь не до вподоби буде така тісна взаємодія.

Отже, усі досліджувані групи психологів проявили однакову тенденцію в оцінці глибини міжособистісного контакту: контакт в дитинстві оцінюється на середньому рівні, в підлітковому та юнацькому віці близькість контакту знижується і знову зростає на сучасному етапі життя; бажана глибина контакту оцінена на вищому рівні ніж реальний його стан у всі описані вікові періоди. Найближчого міжособистісного контакту прагнуть досягти студенти 2-го курсу. Тенденція до оцінки сформованого та ідеального контактів студентів 5-го курсу та практичних психологів не відрізняється.

ВИСНОВКИ

Підвищення кваліфікації сприяє формуванню гармонійно – сформованих меж психологічного простору особистості психологів.

Суверенність психологічного простору працюючих психологів вище порівняно з студентами, за виявом суверенності фізичного тіла, соціальних зв'язків та світу речей. Студенти 2-го курсу продемонстрували вищий рівень суверенності фізичного тіла між п'ятикурсники. У свою чергу студенти - психологи 5-го курсу володіють більшою суверенністю світу речей.

Всі досліджувані групи психологів проявили однакову тенденцію в оцінці глибини міжособистісного контакту: контакт в дитинстві оцінюється на середньому рівні, в підлітковому та юнацькому віці близькість контакту знижується і знову зростає на сучасному етапі життя; бажана глибина контакту оцінена на вищому рівні ніж реальний його стан у всі описані вікові періоди. Найближчого міжособистісного контакту прагнуть досягти студенти 2-го курсу. Тенденція до оцінки сформованого та ідеального контактів студентів 5-го курсу та практичних психологів не відрізняється.

Для студентів-психологів другого курсу характерні дифузні психологічні межі особистості, а студенти-психологи п'ятого курсу характеризуються гармонійно-сформованими психологічними межами особистості з тенденцією до дифузних. Працюючі психологи мають гармонійно-сформовані психологічні межі особистості з тенденцією до ригідних.

Зміна психологічних меж особистості психологів від дифузних до гармонійно-сформованих, в процесі фахової підготовки, обумовлюється специфікою професійної діяльності.

Авторські методики характеризуються достатньою конкурентною валідністю та надійністю, оціненою за ступенем внутрішньої узгодженості шкал тестів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюхіна Н.В. Історико-психологічний аналіз феномена межі як межового прояву існування людини // Науковий вісник Херсонського державного університету. Вип. 1. Том. 1. 2018. С. 20 – 26
2. Боднар М.Б. Самоактуалізація як чинник психічного здоров'я студентської молоді: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / М.Б. Боднар; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. Київ, 2004. 20 с.
3. Борисюк А. С. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
4. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Суми : Вид. будинок «Еллада», 2012. 608 с.
5. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. №3. С. 26–33.
6. Винославська О. В. Нормовідповідність як детермінанта самоідентифікації в структурі професійної ідентичності майбутнього викладача Психолого-педагогічні та культурологічні питання гуманізації освіти : збірник наукових статей. Київ. Рівне, 2007. С. 24–28.
7. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія. Луцьк, 2003. 320 с.
8. Вірна Ж. П. Професійна ідентифікація психолога / Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми діяльності психологічної служби системи освіти» Суми, 2006. С. 16-19
9. Волинчук О. До проблеми психологічних меж особистості. *Наука і освіта*. 2019. №3. С. 37-40.
10. Галян І. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. 464 с.

11. Горностай П., Титаренко Т. Психологические теории и концепции личности. Словарь-справочник. Київ, 2001. С. 62 – 79.
12. Григор'єва О. В. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості. *Наука і освіта*. 2013. №1–2. С. 8–13.
13. Григор'єва О. В., Драпака А. В. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості. URL: <http://www.mps.kh.ua/authors/hryhorieva-ov.html> (дата звернення: 06.08.2022)
14. Григор'єва О. В., Курилюк Т. І. «Топографічна» структура особистості та можливості її дослідження // Актуальні проблеми сучасної психології: Матеріали доповідей і повідомлень на V звітно-науковій конференції професорсько-викладацького складу та студентів. Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 2006. С.129-140.
15. Грись А. Образ Я та психологічні межі особистості у контексті адаптивних процесів. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>.
16. Губар О. М. Толерантність і компліментарність у контексті культури прав людини. Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. Житомир, 2007. № 34. С. 112-116
17. Джемс У. Психологія., 1991.
18. Долінська Ю. Г. Особистісне зростання практичного психолога в процесі його професійної підготовки. Зб. наук. праць «Психологія». Київ: НПУ, 1998. Вип. I. С. 155-160.
19. Дорожкін В., Савченко О. Аналіз взаємозв'язку психологічних меж особистості підлітків та стилів сімейної взаємодії. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка. Київ, Т. 6(3) 2020. С. 126–134
20. Дружиніна І.А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 20 с.

21. Завіниченко Н. Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти : автореф. дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 К., 2003. 19 с.

22. Карелін П. А. Встановлення та регулювання особистісних меж у психотерапевтичній практиці. Регістри стосунків III: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. (Київ, 3-4 грудня 2016 р.). Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2016. С. 118-125.

23. Карелін П. А. Застосування схеми «person-x-environment» в емпіричному дослідженні психологічних меж особистості // Педагогічний процес: теорія і практика. Київ. 2018. Вип. 3 (62). С. 68-77.

24. Карелін П. А. Інтраперсональний та інтерперсональний аспекти функціонування психологічних меж особистості // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Київ. 2016. Вип. 38 (41). С. 63-73.

25. Карелін П. А. Просторово-динамічний підхід у виокремленні характерологічних особливостей особистості. Четверті Сіверянські соціальнопсихологічні читання: матеріали всеукраїнської ювілейної наукової конференції (Чернігів, 13 листопада 2013 р.). Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет, 2013. С. 74-75.

26. Карелін П. А. Функціональні відмінності психологічних меж особистості на прикладі психоаналізу // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Чернігів. 2012. Вип. 105. т. 1. С. 135-139.

27. Карелін, П.А. (2011). Роль «межі» у розумінні людиною себе та дійсності. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 94 (1), 186

28. Карелін, П.А. (2013). Конфігурування внутрішнього простору особистості. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 8 (11, 1), 441-449.

29. Карелін, П.А. (2017). Досвід розроблення опитувальника «Конфігурування психологічних меж особистості». Психологічні перспективи. 29, 92-104.
30. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид., перероб., допов. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2018. 719 с.
31. Карпенко З. С. Мобінг в акмеperiodі: ризики і ресурси корекції життєвого сценарію особистості // Психологічний часопис. 2018. № 6(16). С. 82-94.
32. Котик І.О. Соціальні межі й надійна автентичність особистості // Актуальні проблеми психології. Т.7, вип. 42. С. 237 – 249
33. Кочубейник О. М. Автентичність особистості в інтерсуб'єктивному просторі: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 / Кочубейник Ольга Миколаївна; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ. 2011.
34. Кочубейник О. М. Особистість у комунікативному суспільстві: способи артикуляції // Особистість у сучасному світі: матеріали Третього всеукраїнського психологічного конгресу з міжнародною участю (Київ, 22-24 жовтня 2014 р.) Київ. 2014.
35. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки / Г. Ложкін, Н. Волянчук. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent>.
36. Мартинюк І. А. Динаміка розвитку професійно важливих якостей практичних психологів в умовах вузівської підготовки. Зб. наук. праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН. 2003. Т. 5, ч. 3. С. 185- 192
37. Мельничук І. М. Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців як педагогічна проблема. Науковий вісник Мукачівського держ. університету. Серія : Педагогіка та психологія. Вип. 1. 2015. С. 93-94.
38. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство: з точки зору соціального біхевіоризму. Київ: Український Центр духовної культури, 2000. 374 с.

39. Москаленко В.В Соціальна психологія:підручник/ Видання 2-ге, виправлене та доповнене. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
40. Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу. Психологія і суспільство. 2006. № 1. С. 96-112.
41. Обозов Н. Н. Психологія міжособистісних відносин. Київ: Либідь, 1990. 192 с.
42. Осадько О. Ю. Психологічні виміри спілкування як простору саморозвитку особистості. Наукові студії із соціальної та політичної психології. Київ. 2013. Вип. 32 (35). С. 174-184.
43. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. : підручник. Київ: Либідь, 1999. 536 с.
44. Основи психології: Підручник / За заг. Редакцією О.В. Киричука, В.А. Роменця, Київ 1995. 285 с.
45. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості:монографія. ВК.: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
46. Пінська О.Л. Теоретичні засади проблеми особистісної самореалізації як психологічного феномену. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. 108 Серія «педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2018. № 1 (15) . С. 36 – 41
47. Платон К.Н., Снегірьова Т.В. Особливості міжособистісного сприйняття у юнацькому віці. Київ. 1989. 310 с.
48. Пов`якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика. Практична психологія та соціальна робота. 1998. № 6-7. С. 3-6.
49. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : збірник матеріалів VI Всеукраїнської науковопрактичної конференції (22 жовтня 2021 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 348 с.
50. Разумна А. Г. Персоніфікація і персоналізація в структурі професійної ідентичності майбутніх психологів, які набувають другу вищу.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки. 2016. Вип. 3 (2). С. 81-86.

51. Рибалка В. В. Професійна підготовка практичного психолога до роботи з особистісними проблемами клієнта. *Персонал*. 2000. № 5 (59). С. 24–28.

52. Григор'єва О. В. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості / О. В. Григор'єва, А. В. Драпака // *Наука і освіта*. 2013. № 1–2. С. 8 – 13.

53. Романишина О. Я. Основні чинники і концепції формування професійної ідентичності студентів у процесі навчання у ВНЗ. *Наукові записки Чернівецького університету. Сер.: Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 748. С. 136-142

54. Сірко Р. І. Психічне здоров'я у старшому юнацькому віці як предмет психологічного аналізу : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2002. 15 с. 246.

55. Словник української мови: в 11 т. Т. 3, 1972. Стор. 547. URL: <http://sum.in.ua/s/kompetentnyj> (дата звернення : 15.09.2022).

56. Слюсаревський М. М. Соціальна ситуація та її масштаб у контексті проблем розвитку особистості. *Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі*. 2008. С. 373-382. 224

57. Ставицька С.О. Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці : монографія. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 727 с.

58. Стадній О. Ю. Психологічні межі особистості. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10479/485.pdf?sequence=3> (дата звернення: 28.07.2022)

59. Стуліка О., Шарлай Н. Особливості взаємозв'язку психологічних меж особистості та метафори власного життя у ранньому юнацькому віці. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Психологія*. № 67. 2019. С. 75–81.

60. Татенко В. О. Соціальна психологія спілкування з позицій суб'єктно-чинкового підходу // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія: Психологічні науки: проблеми і здобутки. Київ: КиМУ, 2016. Вип. 9.

61. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.

62. Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека : навч. посіб. / Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Київ: Марич, 2009. 76 с.

63. Ткаченко А.Ю., Професійна ідентичність особистості в процесі професіоналізації. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2011. Вип. 10 С221-228.

64. Шахов В.В. Професійна ідентичність майбутнього психолога як складова його професійної самосвідомості. Наукові записки 83 Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка і психологія, Вип. 53. 2018. С.238-244

65. Шахов В.В. Динаміка розвитку фахово важливих якостей у структурі професійної самосвідомості студентів спеціальності психологія. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 57. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2019. С.200-206

66. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості: навчальний посібник. Харків: «Контраст», 2019. 116 с

67. Шевченко Н. Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки : монографія. Київ: Міленіум, 2005. 298 с.

68. Яблонська Т.М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. Наукові записки Інституту психології ім.Г.С.Костюка НАПН України /за ред. акад. С.Д. Максименка Київ: Ніка-Центр, 2010. Вип.38. С. 378- 387.

69. Яроцька А. С. Особливості психологічних меж особистості у співзалежних стосунках в парі. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2013. № 1-2. С. 112–116.

70. Adams J. Boundary issues: using boundary intelligence to get the intimacy you want and the independence you need in life, love, and work. New Jersey: Wiley. 2005. 252 p.

71. Brown N. W. Coping with Infuriating, Mean, Critical People the Destructive Narcissistic Pattern. Westport: Greenwood Publishing Group, 2006. 203 p.

72. Bern E. Games that people play. People who play games. "University book". - AST, , 1998. - S. 97 - 102.

73. Freud Z. Dissatisfaction with culture. edition: Freud S. Studienausgabe. bd. IX Frankfurt a. M., 1974. 46 p.

74. Levitov N.D. Psychology of character. 1989. 418 p.

75. Lorenz K. Aggression (the so-called evil)., 1994. 206 p.

76. Lowen A. Bioenergetics. Therapy that works with the body.: Speech, 2000. 312 p.

77. Lowen A. Body Language: Academic Project - Phoenix, 1998. S. 206 - 212.